

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Наманган Давлат университети
Ҳуқуқшунослик кафедраси

Кўлёма ҳуқуқида

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Халқаро савдо ҳуқуқида олди-сотди муносабатлари.

Тайёрлади:

Қодиров Наби Махмудович
кундузги бўлим IV курс
401-гурух талабаси

Илмий раҳбар:

Боқубоев Комилжон Юльчибоевич

Наманган-2012

МУНДАРИЖА

Кириш	
1-боб. Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси 1.1. 2012 йил мамлакатни модернизация қилиш, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш, Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтирадиган йил бўлади. 1.2. Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни	
2-боб. Ташқи олди-сотди муносабатлари бўйича халқаро конвенциялар	
3-боб. Халқаро олди-сотди шартномаларини тузиш ва улар юзасидан тарафларнинг жавобгарлиги	
Хулоса	
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	

Аннотация

Ушбу битирув малакавий ишида халқаро савдо ҳуқуқида олди-сотди муносабатлари ёритиб берилган. Тадқиқотда товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни, ташқи олди-сотди муносабатлари бўйича халқаро конвенциялар, халқаро олди-сотди шартномаларини тузиш ва улар юзасидан тарафларнинг жавобгарлигига оид масалалар ўз ифодасини топган.

Кириш

Малака иши мавзусининг долзарблиги ва аҳамияти. «Мустақиллик йўлида олға борар эканмиз, барқарорликни сақлаш ва миллий хавсизликни таъминлашнинг ҳал қилувчи шартлари жамиятимизнинг Республикаси мустақилликка эришгач, халқаро иқтисодий интеграциянинг таркиб сиёсий, иқтисодий ҳаётини, ижтимоий соҳаларини чуқур ислоҳ қилиш ва янгилаш жараёнларини жадал амалга оширишдан иборат эканлиги аён бўлиб бормоқда¹»

Ўзбекистон бугун жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллади. У янги ҳаёт, янги жамият қуриш йўлида олиб бораётган ислоҳотлари билан, яратувчанлик меҳнати билан, ўзининг мустақил ички ва ташқи сиёсати билан дунё халқларининг ҳурмат-эътиборини, айтиш мумкинки, ҳавасини ўзига тортмоқда.

Бугун биз демократик жараёнларни чуқурлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларнинг мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги амалий иштироки ҳақида сўз юритар эканмиз, албатта, ахборот эркинлигини таъминламасдан, оммавий ахборот воситаларини одамлар ўз фикр ва ғояларини, содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабати ва позициясини эркин ифода этадиган минбарга айлантirmасдан туриб, бу мақсадларга эришиб бўлмаслигини ўзимизга яхши тасаввур этамиз².

Ўз-ўзидан аёнки, жаҳон бозорида кечаётган инқироз жараёнлари ўтган давр мобайнида мамлакатимиз иқтисодиётининг ривожланиш кўрсаткичларига таъсир кўрсатмасдан қолмади ва Ўзбекистон иқтисодиётининг 2012-йилга мўлжалланган ўсиш суръатлари ва самарадорлигини таъминлашда катта қийинчиликлар туғдириши мумкин.

Биринчи навбатда, дунё бозорида хомашё ва тайёр маҳсулотга эҳтиёжнинг тобора пасайиб боришини ҳисобга оладиган бўлсак, бундай ҳолат мамлакатимизнинг экспорт салоҳияти ва валюта тушумига салбий таъсир кўрсатмасдан қолмайди³.

Мамлакатимизни ривожлантириш, янгилаш ва модернизация қилишда эркин иқтисодий зоналарнинг аҳамияти кундан-кунга ортиб бормоқда. Сўнгги йилларда, Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиши билан давлатлар билан бир қаторда, юридик шахслар, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокидаги халқаро хусусий ҳуқуқнинг объекти ҳисобланган эркин иқтисодий зоналарда чет эл инвестициясини ҳуқуқий тартибга солиш масалалари алоҳида долзарблик касб этиб бормоқда.

Зеро, Президентимиз таъкидлаганларидек «Ўтган йили фаолият кўрсатаётган корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш ҳамда замонавий, юксак технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришни ташкил этишни тезлаштириш борасида фаол инвестиция сиёсати юритишга алоҳида эътибор қаратилди.

2011-йилда молиялаштиришнинг барча манбалари ҳисобидан қиймати 10 миллиард 800 миллион доллардан ортиқ капитал қўйилмалар ўзлаштирилди, бу 2010-йилга нисбатан 11,2 фоиз кўп демакдир. Инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 23,9 фоизни ташкил этгани мамлакатимизда инвестиция жараёнларининг жадал фаоллашиб бораётганидан далолат беради»⁴.

¹ И.А.Каримовнинг Буюк келажак сари. Тошкент. «Ўзбекистон» 1994 йил. –Б. 18.

² И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси (1-қисм) 12.11.2010 23:49 Халқ сўзи газ. 13 ноябрь 2010й.

³ “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. www.yurida.uz.

⁴ “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. www.yurida.uz.

Мавзунинг долзарблиги шундаки, ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида, халқаро хусусий муносабатларнинг мураккаблашуви жадал ривожланмоқда. Турли давлатларнинг фуқаролари, фуқаролиги бўлмаган шахслар, юридик шахслари ва давлатларнинг айниқса, минтақавий иқтисодий интеграциялашув жараёнида олди-сотди муносабатларини тартибга солинишига оид моддий-ҳуқуқий нормалари орасида катта хилма-хилликлар бор. Ушбу ҳолатлар албатта, хорижий элемент иштирокидаги хусусий ҳуқуқий муносабатларнинг турли иқтисодий фаолиятини ҳуқуқий тартибга солинишда амалда коллизияларни, яъни қарама-қаршиликлар, тўқнашувларни вужудга келтиради. Бу эса, давлатларнинг интеграциялашуви жараёнида олди-сотди муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиниши масалаларини ҳал этишни соддалаштириш, муаммолар ечимини топиш ва унификация қилиши мавзумизнинг долзарблигини исботлайди.

Малака ишининг назарий ва услубий асосларини Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг фундаментал асарлари, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасида мавжуд халқаро шартномалар, миллий қонунчилик нормалари, фалсафанинг билиш назарияси ҳамда, давлат ва ҳуқуқ назарияси томонидан қўлланиладиган мантиқий, сиёсий, анализ ва синтез, тизимлаштириш усуллари ташкил этади.

Битирув малака ишининг мақсади ва вазифалари. Малака ишининг мақсади халқаро хусусий ҳуқуқ доирасида олди-сотди муносабатларини илмий ўрганиш, мавжуд қонунчилик ва халқаро шартномаларни таҳлил қилиш, олди-сотди шартномаларига оид мавжуд назарияларни тадқиқ қилишдан иборат.

Бу тадқиқот жараёнида тадқиқот ишининг олдига қўйидаги вазифалар қўйилган:

- Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси тушунчаси, мазмуни ва ҳуқуқий белгиларини илмий жиҳатдан очиқ бериш;

- Ташқи олди-сотди муносабатлари бўйича халқаро конвенцияларни таҳлилий ўрганиш;

- Халқаро олди-сотди шартномаларини тузиш ва улар юзасидан тарафларнинг жавобгарлиги масалаларини тадқиқ қилиш;

- мавзунинг ўрганиш жараёнида хулоса ва таклифлар бериш.

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Мазкур битирув малакавий иши натижалари халқаро хусусий ҳуқуқ соҳасидаги олди-сотди муносабатларини ҳуқуқий тартибга солинишига доир нормаларни ўрганишда ва таҳлил қилишда ҳуқуқшунос мутахассислар учун кенг фойдаланиш ва илмий изланиш олиб боришлари учун хизмат қилиши мумкин деб ўйлаймиз.

Малака ишининг илмий ишланганлик даражаси. Халқаро хусусий ҳуқуқ соҳасидаги олди-сотди муносабатлари мавзусида бир қатор машҳур ҳуқуқшунос олимлар томонидан ўрганилган, чунончи, Ўзбекистон Республикасида Х.Х.Раҳмонкулов, И.Б.Зокиров, О.Оқюлов, С.С. Ғулямов, С.С. Хамроев, О.Маматқулов, Россияда В.В.Покровская, М.М.Богуславский, М.Г.Розенберг, И.В. Гетьман-Павлова, А. В.Попова, Л.А.Лунц, Т.Н.Шалашова, Англияда – Я.Броунли, В.Фридман, М.Вольф, К.Шмитдгофф; АҚШда – В.И.Леви, А.Левинфельд Францияда – П.Вейл, Ф.Фушер. Италияда – П.Пиконе, П.Рейтер, Германиялик П.Фишер ва бошқа шу каби юзлаб олимлар илмий изланишларида, халқаро шартномаларда, давлатларнинг миллий қонунларида ва бошқа юридик журналларда ёритилган.

Малакавий иши тузилиши кириш, уч боб, хулоса қисми ва фодаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Киришда, битирув малакавий иши мавзусининг долзарблиги, малакавий иши мавзусининг илмий ўрганилганлик даражаси, танланган мавзунинг илмий, амалий аҳамияти ва унинг тузилиши қисқача баён қилинган.

Биринчи боб товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси тушунчаси ва мазмунига бағишланган бўлиб, икки параграфдан иборат.

Иккинчи бобда ташқи олди-сотди муносабатлари бўйича халқаро конвенциялар таҳлил қилинган.

Учинчи боб халқаро олди-сотди шартномаларини тузиш ва улар юзасидан тарафларнинг жавобгарлиги масалаларини шрганишни шз ичига олади.

Хулоса қисмида мавзу юзасидан таклиф ва мулоҳазалар акс эттирилган.

1-боб. Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси

1.1. 2012 йил мамлакатни модернизация қилиш, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш, Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтирадиган йил бўлади.

Юртимизда ҳуқуқий демократик давлат, фуқаролик жамияти, эркин бозор муносабатларига асосланган иқтисодий қуриш, халқимиз учун обод ва фаровон ҳаёт барпо этиш, халқаро майдонда ўзимизга муносиб ўрин эгаллашда Асосий қонунимиз мустаҳкам замин бўлиб келмоқда.

Бугун ўтган давр мобайнида босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб эканмиз, аввало Конституциямизнинг асосий принциплари ва қоидалари негизда қабул қилинган қонун ва дастурлар бўйича давлат қурилиши, ижтимоий-иқтисодий қурилиш борасида босқичма-босқич ва изчиллик билан амалга оширилаётган ислохотлар натижаларини қайд этишимиз табиий, албатта.

Мамлакатимиз эришган бундай улкан марраларнинг барчасини бутун дунё тан олаётганини кўриб, Асосий қонунимиз белгилаб берган мустақил тараққиёт йўли нақадар тўғри эканига тақрор ва тақрор ишонч ҳосил қилмоқдамиз⁵.

Иқтисодий ўсишни таъминлаш, янги иш ўринларини ташкил қилиш, бандлик муаммосини ҳал этиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини оширишда тобора муҳим ўрин тутаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилди.

“Ўтган давр мобайнида аҳволни яхшилаш мақсадида кўрилаётган барча чора-тадбирларга қарамасдан, аксарият давлатларда ўсиш суръатлари ва ишлаб чиқаришнинг амалда пасайиши кузатилмоқда ва бундай жараён давом этадиган бўлса, у глобал миқёсда ретсессия ҳолатига, яъни иқтисодийнинг ўсиш ўрнига давомли равишда пасайиб боришига олиб келиши мумкинлиги башорат қилинмоқда”⁶.

Кўпгина тараққий топган мамлакатларда вазият қандай тус олишини олдиндан айтиб бўлмайдиган ва турли хавф-хатарлар сақланиб қолаётган бир шароитда давлат қарзлари ва давлат бюджети тақчиллиги тобора ортиб бормоқда.

Шу билан бирга, жаҳон захира валюталарининг беқарорлиги, молия-банк тизими кредит қобилиятининг кескин пасайиши ва инвестициявий фаолликнинг сусайиши билан боғлиқ мураккаб муаммолар кўплаб давлатлар иқтисодийнинг тикланиш ва ўсиш суръатларига салбий таъсир кўрсатмоқда. “Саккизлик” ва “йигирмалик” деб аталган мамлакатлар гуруҳлари доирасида қабул қилинаётган қарорларга қарамасдан, энг аввало, жаҳон молия-валюта тизимида инқироз келтириб чиқараётган муаммоларни ҳал этиш ва керакли назорат ўрнатиш бўйича ягона иқтисодий модел ҳанузгача ишлаб чиқилмаган. Бу эса жаҳон иқтисодийида ҳал қилувчи ўрин тутадиган йирик давлатларни ўз манфаатларини ўйлаб, ўз билганича ҳаракат қилишга мажбур этмоқда.

⁵ Ислон Каримов. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир: Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. –Т.: “Ўзбекистон”, 2009. Манба: “NORMA” Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.pogma.uz>.

⁶ “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. www.yurida.uz.

Айни пайтда, шуни ҳам ўзимизга яққол тасаввур қилишимиз керакки, иқтисодий ўсишни таъминлаш, одамларимизнинг ҳаёт даражасини янада юксалтириш, социал-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий соҳалардаги бошқа кўплаб вазифаларга ижобий ечим топиш энг муҳим бир вазифани муваффақиятли ҳал этишни талаб қилади.

Бу вазифа авваломбор демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш йўлидан жадал ва самарали илгарилаб боришдан иборатдир⁷.

Бизнинг бугунги асосий вазифамиз жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози чуқур тус олган бир шароитда ўтган 2009 йил якунларини танқидий баҳолаш ва шу асосда 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муқим устувор йўналишларини белгилаб олишдан иборатдир.

Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга оширишда инвестицияларни жалб этиш, аввало, ички манбаларни сафарбар этиш ҳисобидан иқтисодиётимизнинг муҳим тармоқларини жадал модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, транспорт коммуникацияларини янада ривожлантириш ва ижтимоий инфратузилма объектларини барпо этиш ҳал қилувчи устувор йўналишга айланди.

Ўз-ўзидан аёнки, жаҳон бозорида кечаётган инқироз жараёнлари ўтган давр мобайнида мамлакатимиз иқтисодиётининг ривожланиш кўрсаткичларига таъсир кўрсатмасдан қолмади ва Ўзбекистон иқтисодиётининг 2012 йилга мўлжалланган ўсиш суръатлари ва самарадорлигини таъминлашда катта қийинчиликлар туғдириши мумкин.

“Биринчи навбатда, дунё бозорида хомашё ва тайёр маҳсулотга эҳтиёжнинг тобора пасайиб боришини ҳисобга оладиган бўлсак, бундай ҳолат мамлакатимизнинг экспорт салоҳияти ва валюта тушумига салбий таъсир кўрсатмасдан қолмайди, албатта. Шундай муаммоларга, шунингдек, ўзимиздаги мавжуд айрим мураккаблик ва қийинчиликларга қарамадан, халқимизнинг фидокорона меҳнати эвазига эришилган 2011 йилнинг якунлари билан ҳақли равишда фахрланишимиз учун бугун барча асосларимиз бор”⁸.

Юртимиз салоҳиятининг тобора юксалиб бораётгани, сўнгги йилларда ишга туширилган янги замонавий қувватлар, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилманинг ривожини, тизимли равишда амалга оширилаётган ислоҳотлар ва иқтисодиётнинг эркинлаштирилиши, мамлакатимизда яратилган ниҳоятда қулай инвестиция муҳити бизга 2010 йилда қуйидаги режаларни белгилашга асос беради.

Узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган, мамлакатимизнинг салоҳияти, қудрати ва иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини оширишда ҳал қилувчи аҳамият касб этадиган навбатдаги муҳим устувор йўналиш — бу асосий етакчи соҳаларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, транспорт ва инфратузилма коммуникацияларини ривожлантиришга қаратилган стратегик аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш учун фаол инвестиция сиёсатини олиб боришдан иборат⁹.

Шу ўринда хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва ҳимоясини мустаҳкамлашимиз, ҳар қайси хусусий мулкдор қонуний йўл билан қўлга киритган ёки яратган ўз мулкнинг

⁷ Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш - устувор мақсадимиздир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. 27.01.2010. Манба: “NORMA” Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.norma.uz>.

⁸ “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. www.yurida.uz.

⁹ Каримов И.А. Асосий вазифамиз Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. 2009 йилнинг ялпи якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза, 2010 йил 29 январь. Манба: “NORMA” Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.norma.uz>.

дахлсизлигига асло шубҳа қилмаслигини таъминлайдиган ишончли кафолатлар тизимини яратишимиз зарур. Ҳар бир тадбиркор аввало шуни аниқ-равшан билиб олиши керакки, давлат хусусий мулкдор ҳуқуқларининг ҳимоячисидир. Шунинг учун ҳам тадбиркорлар ўз бизнесига беҳавотир инвестиция киритиши, ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириши, маҳсулот ҳажми ва олаётган даромадини кўпайтириши, ўз мулкига ўзи эгалик қилиши, фойдаланиши, тасарруф этиши лозим. Айни шу мақсадда бозор иқтисодиётининг негизи ҳисобланган хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан берилаётган асосий кафолатларни мустаҳкамлашга қаратилган "Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида"ги қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш зарур.

Шунингдек, бошқарув тизимини такомиллаштириш, ортиқча бюрократик тўсиқларни бартараф этиш мақсадида "Тадбиркорлик фаолияти соҳасида рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида"ги қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун зарур бўлган рухсат бериш тартиб-қоидаларининг қатъий чекланган рўйхати ва турларини аниқ белгилаб қўйиш, қонунда назарда тутилмаган ортиқча рухсатнома ва рухсат бериш тартиб-қоидаларининг янги турлари киритилишини қонун билан кескин тақиқлаш зарур¹⁰.

Бугунги кунда кичик бизнес ва тадбиркорликни кенгайтириш учун бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида оилавий бизнесни қонуний белгилаб қўйиш вақти келди. Мамлакатимизда бизнесни ташкил қилишнинг ушбу шакли бизнесни юритишда юзага келган миллий анъаналаримизга, хўжалик юритиш фаолиятининг мавжуд ҳолатига тўла мос келади. Бундай бизнесни ташкил қилишнинг қонунчилик базаси яратилса, оилавий бизнеснинг ҳуқуқий кафолатларини кучайтириш, иқтисодиётнинг турли соҳаларида унинг жадал ва кенг ривожланиши ва янги иш ўринларининг очилишига шароит туғилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакатимиз тараққиётида, авваламбор, халқимиз учун муносиб ҳаёт барпо этиш, олдимизда турган мураккаб ва масъулиятли вазифаларни амалга ошириш борасида қандай ҳал қилувчи ўрин ва таъсирга эга бўлиб бораётганига бугун амалий ҳаётимизда ҳар қадамда гувоҳ бўлмоқдамиз. Ва бу соҳа эртанги кунимиз, истиқболимизнинг ҳақиқатан ҳам мустаҳкам пойдеворига айланиб, янада ривожланиб бориши аниқ ва муқаррардир¹¹.

1.2. Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаси тушунчаси ва мазмуни.

Товарларни халқаро олиш-сотиш шартномаларининг тузилиш тарихи минг йилликлар билан ўлчанади, чунки жамиятда меҳнат тақсимоли ва товар айирбошлаш жараёнлари инсоният тараққиётининг илк даврларига бориб тақалади. Дастлабки даврларда бу муносабатлар халқаро савдо муносабатларида мамлакатлар, халқлар ўртасида, савдо аҳли орасида шаклланган таомиллар, урф-одатлар билан тартибга солинган бўлса, кейинчалик, алоқаларнинг ривожланиши, савдо операциялари сони ва массасининг ортиши билан бу муносабатлар халқаро савдо одатлари доирасига сиғмай қола бошлади ҳамда уларни халқаро миқёсда ҳуқуқий тартибга солиш зарурати юзага келди. Шу эҳтиёж туфайли турли давлатлар савдо-сотик қоидаларини бир-бирига мувофиқлаштириш, ихчамлаштириш (унификациялаш) ва шу йўл билан турли давлатларга мансуб субъектлар ўртасида савдо алоқалари амалга оширилаётганида вужудга келиши мумкин бўлган ноқулайликларни бартараф этиш вазифаси юзага келди.

¹⁰ Каримов И.А. "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси". –Т.: "Ўзбекистон" 2010. Манба: "NORMA" Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.norma.uz>.

¹¹ Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 07.12.2011й. Манба: "NORMA" Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.norma.uz>.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 386-моддасига кўра, олди-сотди шартномаси бўйича бир тараф (сотувчи) товарни бошқа тараф (сотиб олувчи)га мулк қилиб топшириш мажбуриятини, сотиб олувчи эса бу товарни қабул қилиш ва унинг учун белгиланган пул суммаси (бахоси)ни тўлаш мажбуриятини олади.

Олди-сотди шартномаси кўпчилик миллий ҳуқуқий тизимларда айнан шу тарзда таърифланади ва унинг моҳияти – савдо-сотик предметини топшириб, унинг учун белгиланган пулнинг тўланишидан иборат бўлади. Аммо бундай унификация олди-сотди шартномасини тартибга солишга тааллуқли қоидаларнинг айнан бир хил эканлигини англамайди ва кўпгина ўзига хос жиҳатлар мавжуд бўлиши мумкин¹².

Халқаро савдо амалиётида моддий шаклдаги товарларнинг олди сотдиси келишувларини олди-сотди шартномалари деб аталади.

Олди-сотди шартномаси - савдо ҳужжати бўлиб, экспортчи ва импортчи томонидан келишилган ва имзо чекилган товарни (хизматни) етказиб бериш тўғрисидаги келишувдир. Бу ҳужжатнинг номидан келиб чиқиб келишувнинг бир тарафи харидни амалга оширади, бошқаси келишув предметини сотади. Олди-сотди келишувининг ажралмас шarti бўлиб товарга эгалик қилиш ҳуқуқи сотувчидан харидорга ўтишдир.

Бу билан олди сотди келишуви бошқа келишувлардан фарк қилади. Олди – сотди шартномаларининг энг соддаси етказиб бериш предмети ва миқдори каби асосий шартлардан иборат.

Келишув тарафлари сотувчи ва харидор шартноманинг барча шартларида акс эттирилган конкрет мажбуриятларини ўз зиммаларига оладилар. Сотувчининг асосий мажбуриятлари товарни етказиб бериш, унга тегишли ҳужжатлар ва товарга эгалик қилиш ҳуқуқини бериб юбориш: харидорники – товар қийматларини тўлаш ва молни қабул қилишдир. Келишувнинг барча шартларини тўлиқ ва аниқ ифодалаб бериш жуда ҳам мушкул. Шунинг учун ҳам шартнома бажаришда келишув мазмуни тўғрисида тарафлар ўртасида кўплаб келишмовчиликлар суд ёки арбитраж орқали хал этилади¹³.

Кириш қисми (преамбула)- келишув матнидан олдин келади. Бунда шартнома сони тузилиш санаси ва жойи кўрсатиб ўтилган ҳамда сотувчи ва харидорларнинг номлари. Бунда тарафларнинг юридик номлари дейилади. Шартномага имзо чекиш санаси жуда ҳам муҳимдир, чунки шу пайтдан бошлаб тарафлар шартнома муносабатларига кирган деб ҳисобланадилар.

Шартнома предмети. Шартномада битим предмети – бу товар, унинг миқдори ва характеристикаси қайт этилади дегани. Товар номи халқаро савдода номланганидек берилади. Агарда товарнинг халқаро номланиши номаълум бўлса, унда товарнинг техник спецификациясини келтириш мумкин. Зарурият туғилганда техник шартлар спецификацияси ва бошқа шартномага илова қилиб тақдим этиш мумкин. Илова шартномага сингари, ўша – ўша шахслар имзо чекишлари лозим.

Товарнинг миқдори ўлчовларнинг литрик тизимида тасдиқланган халқаро бирликларда ўлчанганида чайқалишларга ҳам йўл қўйилиши мумкин (мисол учун +/-5 % ва хк). Тара товарларнинг етказиб беришда товарнинг умумий вазнига тара ва қадоғи ҳам қирадими йўқми кўрсатиб ўтиш лозим. Бунда қуйидаги тушунчалар қўлланилади:

- брутто оғирлиги –товарнинг ички ва ташқи упаковкаси билан оғирлиги;
- ярим брутто – ички упаковка билан оғирлиги вазни;
- нетто оғирлиги товарнинг соф упаковкасиз оғирлиги;
- нетто учун брутто оғирлиги – товарнинг идиши билан оғирлиги

¹² Гулямов С. С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ. 2009. 137-б.

¹³ Международные инвестиции и международные закупки / Под ред В.Е.Есипова: Учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998, с. 61,62.

Баъзан шундай ҳолатлар ҳам бўладики сотувчилар шартномага товарнинг идишини қайтариб бериш талабини киритадилар, бундай ҳоларда буни амалга ошириш кимнинг ҳисобига бўлишини аниқлаб олиш лозим¹⁴.

Нарх. Товар нархи – келишилган шартлардаги товар ўлчамининг бериши баҳоланган маълум валюта тизимининг тарафлар келишувига биноан нархлар контрагент – давлатлардан бирининг пул бирлиги қайд қилинади. (ёки учинчи давлатнинг ёки халқаро пул бирлигида).

Шартноманинг умумий йиғиндиси, молни етказиб бериш муддатлари ва шартномани бажаришдаги вақтинча интервалдан келиб чиққан ҳолда мустаҳкам, ўзгарувчан ва кўчма нархлар белгиланиши мумкин.

Мустаҳкам нарх – одатда бир мартали, қисқа муддатли маълум бир шартнома учун тайинланади. Шартнома бажарилиши давомида ўзгармайди ва бозор ҳолатига боғлиқ эмас.

Сирганувчи (ўзгарувчан) нарх – бунда сотувчи ва харидор шартноманинг ўзок муддатли эканлигидан келиб чиққан ҳолда, товар ишлаб чиқарувида ўзгаришлар бўлиши эҳтимоли масалалари бўйича бир қарорга келиб(келишилган ҳолда) нархдаги маълум чегарагача (мисол +/- 10-15%) вақтли ўзгаришларга рози бўладилар.

Кўчирма нарх – одатда, шартнома ҳақиқий деб ҳисобланиши даврнинг жараёнидаги бозорда бўлиши мумкин бўлган ўзгаришлар мазкур нарх киритилишига сабаб бўлади.

Товар етказиб бериш муддатлари - шартноманинг бази шартларида белгиланган сотувчининг мажбуриятларини (амалга) бажаришининг ҳақиқий санаси – товарни етказиб бериш муддати ҳисобланади.

Умуман олганда сотувчи харидорни товар унга етказиш учун тайёр эканлиги ёки товарни транспорт воситасига юклатилгани тўғрисида харидор қилган пайтидан ёки товар чегарадан ўтиш пайтида ўз мажбуриятларини бажарган ҳисобланади.

Маълум вазиятларда товар етказиб бериш муддатлари календар, сана ва (перлодлар) даврлар қайт этиладиган ҳолда кўрсатилиши мумкин.

Тўлов шартлари - сотилган товар ва хизматлар учун тўлов олди-сотди шартномасининг мураккаб ва муҳим шартидир. Сотувчи ва харидор манфаатлари учун шартнома матнига қуйидаги масалаларни хал қилувчи ўзаро тўлов шартларини келтириш лозим.

- Тўлов тезкорлиги ва қулайлигини таъминлаш
- Сотувчилар етказиб берган товарлари учун тўловларни қабул қилинишини таъминлаш.
- Амалга оширилган тўловлар учун товар етказиб беришни таъминлаш.
- Валюта курсларининг ўзгаришида сотувчи ва харидорнинг савдо манфаатларининг сақланишини таъминлаш¹⁵.

Тўлов (ҳисоб) усуллари товарни етказиб вақтига нисбатан кўшимча турлари ажратилади:

- нақд пул тўловлари (аккредитив, инкассо, очиқ ҳисоб, банк ўтказмалари)
- кредит тўловлари
- аванс билан тўловлар

Қадоқлаш ва маркалаш. Қадоқлаш тури ва шакли товарга ва унинг транспортировкасига боғлиқ. Қадоқлашнинг икки хил тури ажратилади, бу: ташқи (устки) қадоқ идиши (яшиқ, контейнер, бочка) ва ички (полиэтилен қопчалар).

Қадоқ юкни белгиланган транспорт воситасида етказиб бериш жараёнида унинг бутунлигини (эсон-омон етиб боришини) таъминлайди.

¹⁴ Плотников Ю.Н.Контракт как основной документ по внешнеэкономической деятельности предприятия.//Внешнеэкономический бюллетень. -1999.-№6, с 45.-

¹⁵ Синицкий Б.И. Основы комерческой деятельности: Учебник. – М.: Юрист, 1998, с.50,53,54,55.

Қадоқ қиймати кўпинча товар қийматиға киради, лекин баъзан қўшимча қадоқ идиши етказиб бериш назарда тўтилади.

Товарни маркалаш икки хил маълумотдан иборатдир: товар кузатувчиси (шартнома сони, юборувчи, қабул қилувчи, брутто ва нето оғирлиги, хажми, ишлаб чиқариш давлати ва ҳоказо).

Эгалик ҳуқуқининг ўтиши. Одатда товарнинг бир шахсдан бошқа шахсга ўтиш пайти мазкур товарга бўлган эгалик ҳуқуқининг ўтиш пайтига тўғри келади. Халқаро олди-сотди шартномасининг тарафлари мазкур масалани шартномада таъкидлаб ўтишлари лозим.

Кафолатлар. Олувчи етказиб берилган юкни акцептлаётганида ёки амалга оширилган (тугатишган) қурилиш ишларни қабул қилаётганида юзага келиш мумкин бўлган хатоликлар учун зарарни қоплаш кафолатини талаб қилиш ҳуқуқиға эгадир.

Санкциялар. Шартномада мазкур пунктнинг йўқлиги банк томонидан шубҳали деб топилишиға асос бўла олади. Ташкилотларға тарафлар мажбуриятлари бажарилиши учун санкцияларни эътибордан четта қолдирмасликларини тавсия қилинади. Сўзсиз ҳам сотувчи ҳам олувчи шартнома тузаётиб унинг ўз вақтида бажарилишиға умид қиладилар. Лекин, шундай вазиятлар бўладикки улардан бирлари маълум бир сабабларға кўра шартларға амал қилмай қўядилар (ёки бузадилар). Бундай ҳолларда шартномаларда жарима санкциялари қўлланилади. Бундай санкцияларға қуйидагилар киради:

- конвенционал жарима – товар етказиб берилишини чўзилиб кетишидан харидорни ҳимоя қиладди;

- сифатсиз товар етказиб бергани учун жарима – бу ҳолда сотувчи товарни етказиб бериш муддатини ўтказиб юборганлиги учун жарима тўлайди.

- аккредитив очилишининг кечиктирилгани учун жарима – худди тўловни кечиктирилгани каби харидорға нисбатан қўлланиладиган санкция.

Суғурта. Товарларнинг транспорт суғуртаси товарларни ташиш жараёнида уларға етказилиши мумкин бўлган зарарларни қоплашни таъминлайди. Шартноманинг мазкур бўлими қуйидаги асосий шартлардан иборат: нима суғурта қилинмоқда, қандай хавф хатарлардан, ким томонидан, қандай қийматда ва ким фойдасиға суғурталанмоқда.

Форс-мажор ҳолатлар. Форс-мажор ҳолатларға олдиндан айтиб бўлмайдиган фавқулотда ҳолатлар киради. Бу табиий офат, ёнғин, сув тошқини ва бошқалардир.

Шундай ҳолатларға дуч келган тараф бошқа тарафға етказган зарарни тўлаш мажбуриятидан озод қилинади. Шунинг учун ҳам тарафлар форс-мажор ҳолатларни шартномада аниқ кўрсатиб ўтишлари лозим. Форс-мажор ҳолатиға тушган тараф бошқа тарафни шу тўғрисида хабардор қилиши лозим¹⁶.

Арбитраж. (ҳакамлар суди). Шартноманинг мазкур қисмида тарафлар ўртасида юзага келиши мумкин бўлган келишмовчиликларни ҳал қилиш тартиби ўрнатилади. Шартномаларнинг кўпида келишмовчиликлар арбитраж суди орқали ҳал қилиниши назарда тўтилади. Бунда иккита контрагентларнинг миллатидан бўлган иккита арбитр ва битта бошқа миллатдаги суперарбитр танланади.

Шартнома реквизитлари. Шартнома матнининг сўнгида қуйидаги реквизитлар кўрсатиб ўтилади:

- шартнома қайси тилда тузилгани ва кучға эгалиги;
- қайси тилда тарафлар иш бўйича ёзишмаларни амалга оширишлари;
- шартноманинг асосий матни жойлашган бетларининг умумий сони ҳамда иловалар сони;
- тарафларнинг юридик манзиллари.

Шунингдек, банкнинг тўлиқ номи кўрсатилиши лозим.

Давлатлар ўртасидаги савдо муомаласи иқтисодий соҳадаги ҳар томонлама ҳамкорлик элементи сифатида нормал халқаро муносабатларнинг таркибий қисмларидан

¹⁶ Шалашова Т.Н. Внешнеторговый контракт: правовые аспекты. // Внешнеэкономический бюллетень. – 2000. № 5, с. 19.

ҳисобланади. Товарлар оқимининг жадал ўсиши айти пайтда бу соҳада ҳуқуқий муаммоларнинг ҳам ўсишини англатади, савдогарнинг ҳар бир хатти-ҳаракати, унинг ўзи буни тасаввур қила олмаса-да, ҳуқуқий ҳаракат ҳисобланади. Турли ҳуқуқий тизимга мансуб бўлган субъектлар ўртасидаги олди-сотди шартномалари бир ҳуқуқий тизим ичидаги субъектлар ўртасида тузиладиган олди-сотди шартномаларига қараганда анча мураккабдир. Ҳуқуқнинг айнан шу соҳасида халқаро олди-сотди шартномаси тузиш билан боғлиқ муносабатларни унификациялаш кўпроқ талаб этилади.

Узоқ вақтлар давомида муайян ҳажмда унификациялаш вазифасини маълум ҳудудларда амал қилган савдо урф-одатлари бажариб келган (бажариб келмоқда). Ушбу одатлар муайян товарлар ёки товар гуруҳларига нисбатан қўлланилган.

Халқаро миқёсда олди-сотди ҳуқуқини унификациялаш борасидаги ҳаракат бошланганига 50 йилдан ошиб кетди. Бу ғоянинг муаллифи Эрнест Рабл ҳисобланади. Ҳаракатни 1926 йилда халқаро ҳуқуқ институти бошлаб берган бўлиб, 1928 йилда халқаро савдо тараққиётидан бевосита манфаатдор бўлган Голландия ҳукумати назорати остида халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича конференция ўтказилган¹⁷.

1930 йилда ушбу мавзунини ўша пайтда Миллатлар Лигаси ҳомийлигида иш олиб бораётган Рим Хусусий ҳуқуқни унификациялаш институти қабул қилди. Ушбу масаладаги биринчи лойиҳани турли ҳуқуқ тизимлари вакилларида ташкил топган комиссия тайёрлади. Бу лойиҳа 1935 йилда Миллатлар Лигаси Кенгашига тақдим этилди, кейин эса фикр-мулоҳазаларни тўплаш мақсадида аъзо давлатларга юборилди.

Лойиҳа муаллифларининг олдига қўйилган вазифалар куйидагилардан иборат бўлган:

- айрим давлатлар ҳуқуқининг ўрнини босадиган ёки коллизия нормаларни амалга киритадиган ёхуд савдо моҳиятига дахлдор бўлган таъсирчан халқаро ҳуқуқни, халқаро қонунни вужудга келтириш;
- мажбурият ҳуқуқининг умумий қисмидан ажралган (мавҳумлашган) ҳолдаги олди-сотди ҳуқуқининг алоҳида тартибга солинишига эришиш¹⁸.

Аммо муаллифлар **ins cogens** қондасини яратишни кўзламаган бўлсалар ҳам, бу янги нормаларни томонлар ҳеч бир давлат ҳуқуқига мурожаат этмаган ҳолда сўзсиз қўллашлари лозим эди.

Лойиҳа юзасидан мулоҳаза ва қўшимчалар шаклидаги жавоблар 24 та давлатдан олинди. Рим институтининг Директорлар кенгаши тўрт кишидан иборат комиссияга олинган таклифларни ҳисобга олган ҳолда лойиҳани қайта ишлашни топширди. Қайта ишланган лойиҳани Институт Директорлари кенгаши 1939 йилда маъқуллади.

Лойиҳани баҳолаш борасидаги кейинги ишлар Иккинчи жаҳон уруши муносабати билан узилиб қолди ва фақат 1951 йилда икки жаҳон урушлари оралиғидаги даврларда ҳуқуқни унификациялаш ташаббускорларидан бири бўлган Голландия ҳукумати Гаага дипломатлар конференциясини чақирди. Унинг ишида 25 та давлат, шунингдек, БМТ Европа Иқтисодий комиссиясининг вакиллари, Хусусий ҳуқуқни унификациялаш халқаро институти, Париждаги Халқаро савдо палатасининг вакиллари иштирок этдилар. Конференция Рим лойиҳасининг асосий қондаларини маъқуллади ва айти пайтда кейинги вақтларда юз берган ўзгаришларни, бу соҳадаги урф-одатларни ўрганиш, умумлаштириш учун ишчи комиссия тузди. Янги лойиҳа 1955 йилда тамомланиб, Голландия ҳукумати тақдим этилди, у эса лойиҳани манфаатдор мамлакатларга юборди. Комиссия Рим лойиҳасига муҳим ўзгартиш ва қўшимчалар киритган бўлсада, аммо унинг аввалги муаллифлари белгилаган доирадан четга чиқмади.

Лойиҳа муаллифлари сотувчи ва харидор мажбуриятлари устида ишлар эканлар, мажбурият ҳуқуқининг умумий қисмига оид кўпгина масалаларни муҳокама қилдилар. Натижада шартноманинг бекор бўлиши ва амал қилишига оид масалалар махсус нормаларнинг предмети бўлиши тўғрисидаги қоида қабул қилинди. Мулк ҳуқуқининг

¹⁷ Гулямов С. С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ. 2009. 138-б.

¹⁸ Халқаро хусусий ҳуқуқ // Ҳ.Р. Раҳмонқулов ва бошқ. –Т.: Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси, 2002. – 189 б.

бошқа шахсга ўтишига оид масалалар ҳам махсус ҳуқуқ нормалари билан тартибга солиниши лозимлиги ҳақидаги қоидалар ишлаб чиқилди. 1962 йилда Комиссиянинг икки мажлиси (Римда ва Парижда) бўлиб ўтди ҳамда унда билдирилган мулоҳазалар асосида лойиҳа қайта кўриб чиқилиб, 1963 йилда Комиссия лойиҳани тасдиқлади. Комиссия иши Голландиянинг Гаага конференциясини чақиришига асос бўлди.

Конференция 1964 йил 2 апрелдан 25 апрелгача бўлиб ўтди. 1964 йил 25 апрелда 28 та давлатнинг вакиллари дипломатик конференциянинг якуний ҳужжатини имзоладилар. Якуний ҳужжатдан ташқари конференцияда моддий кўчар ашёлар халқаро олди-сотдиси бўйича унификацияланган ҳуқуққа ҳамда моддий кўчар ашёлар юзасидан халқаро олди-сотди шартномаларини тузиш ҳақидаги унификацияланган ҳуқуққа тааллуқли қоидаларга оид иккита конвенция ишлаб чиқилди.

Халқаро олди-сотдига оид унификацияланган ҳуқуққа тааллуқли конвенция 15 та модда ҳамда олти бобга бўлинган ва 101 моддадан иборат иловани ўз ичига олади. Дастлабки икки боб кириш қисм вазифасини бажаради ва унда ҳуқуқнинг қўлланилиш соҳаси, умумий қоидалар, турли ҳуқуқ тизимлари ўртасидаги ўзаро ён беришларни ифодаловчи таърифлар акс эттирилган. III ва IV бобларда унификацияланган ҳуқуқнинг энг муҳим қисмлари – сотувчи ҳамда харидорнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари кўрсатилган. Қолган икки бобда харидор ва сотувчи мажбуриятининг умумий масалалари ҳамда таваккалчилик ҳатарига оид масалалар ёритилган.

Гаага конвенцияси имзоланганидан кейинроқ у халқаро майдонда кенг қўллаб-қувватлана олмаслиги маълум бўлиб қолди. Энг асосий айбловлардан бири – Конвенцияни ривожланган мамлакатлар вакиллари бўлган тор доирадаги мутахассислар ишлаб чиққанлиги ва ривожланаётган мамлакатлар бунда қатнаштирилмаганлиги эди.

Жиддий айбловлар, шунингдек, Конвенция тузилишининг, унинг мураккаблиги, кўполлиги, объектив ва субъектив мезонларнинг амалий аҳамияти камлиги каби масалаларга ҳам тааллуқли эди. Бундай вазиятда халқаро олди-сотди муносабатларининг халқаро жамоатчилик қўллаб-қувватлайдиган ягона режимини ишлаб чиқиш зарурати пайдо бўлди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси 1966 йилда Венгрия делегациясининг таклифига биноан, БМТнинг Халқаро савдо ҳуқуқи бўйича комиссияси (UNCITRAL)ни ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилди ва унинг вазифалари қаторида БМТнинг тўрт мақсадидан учтасига алоқадор бўлган фаолият йўналишларини белгилади. Комиссиянинг фаолият дастурини тасдиқлаш пайтида Венгрия делегацияси ушбу комиссиянинг халқаро савдо ҳуқуқини унификациялаш ва уйғунлаштириш билан назарий жиҳатдан шуғулланувчи орган бўлишига йўл қўйиб бўлмаслигига, унинг асосий вазифаси амалий тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат бўлиши лозимлигига эътиборни қаратди¹⁹.

Халқаро савдо ҳуқуқи бўйича комиссиянинг мақсади – ушбу соҳада шу пайтгача амалга оширилган ва тарқоқ ҳолда бўлган ишларни умумлаштириш, назарий тадқиқотлар натижасида эришилган ютуқларни таҳлил қилиш, унинг натижасида давлат ва савдо ташкилотлари халқаро савдо ҳуқуқини соддалаштириш ва унификациялаш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўришларига эришишдан иборат.

Ашёларни халқаро миқёсда олиш-сотиш, унинг доирасида эса 1964 йилги Гаага конвенцияси манфаатдор давлатлар комиссия ишида алоҳида эътироф этган муҳим масалалардан ҳисобланади. Иш ўта эҳтиёткорлик билан бошланди. Аввал БМТ Бош Котиби орқали турли ҳуқуқий тизимга эга бўлган давлатларга Конвенциянинг низоли бандлари, уларни аниқроқ ифодалашга оид фикрларнинг мулоҳазалари, умуман, Конвенцияга бўлган муносабатларини баён этиш ва таклифлар билдириш сўралган анкеталар тарқатилди, бундай тадбирнинг мақсади кўчар мулклар олди-сотдиси ҳақидаги Гаага конвенциясини турли ҳуқуқий тизимдаги давлатлар учун маъқул ва қўллаб-қувватланадиган аҳволга келтиришдан иборатлиги таъкидланди.

¹⁹ И.В. Гетьман-Павлова. Международное частное право. Учебник. - М.: Изд-во Эксмо, 2005. - 352 с.

БМТнинг бошқа органларидаги сингари комиссия аъзоларини алмаштириб туриш принципнинг жорий этилиши ушбу мақсадга эришишнинг муайян кафолати бўлиб хизмат қилди. Мазкур принципнинг жорий этилиши туфайли Конвенция фақат муайян ривожланган давлатлар манфаатинигина ифодалайди, деб айб қўйиш учун асос қолмади. Комиссия Конвенцияни ўрганиб чиқиш натижасида юборилган фикр-мулоҳазалар билан бирга, келгусида уни яхшилаш юзасидан таклифлар беришни ҳам сўради ва барча шубҳа-гумонларни диққат билан таҳлил этиш лозимлигини қайд этди. Ана шу мақсадда комиссия бу борадаги ишларни жамлашга хизмат қилувчи махсус орган – моддий кўчар ашёлар олди-сотдиси бўйича халқаро ишчи гуруҳини ташкил этди.

Ушбу ишчи гуруҳ фаолиятининг натижаси сифатида 1980 йилдаги Вена шахрида бўлиб ўтган дипломатлар конференциясида, конвенция қабул қилинди. (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods-Documents: A/CONF. 97/18)²⁰.

²⁰ Попова А. В. Международное частное право. Завтра экзамен. — СПб.: Питер, 2010. —С. 142.

2-боб. Ташқи олди-сотди муносабатлари бўйича халқаро конвенциялар

Халқаро олди-сотди соҳасида халқаро савдони мувофиқлаштириб турувчи моддий-ҳуқуқий меъёрларнинг мавжуд эмаслиги коллизия нормаларни қўллашни зарур қилиб қўймоқда ва халқаро савдо ривожланишига муайян даражада салбий таъсир этмоқда. 1966 йил 17 декабрдаги БМТ Бош Ассамблеясининг 2205-сонли "Турли давлатларнинг халқаро савдоси тўғрисида"ги Резолюциясида турли мамлакатлар қонунларидаги фарқлар, халқаро савдо ривожланишига асосий тўсиқлардан бири деб кўрсатилади. Турли давлатларнинг миллий қонунчиликлари ўртасидаги фарқларнинг турли-туманлиги, бу масалалар бўйича қарама-қарши қоидалар келтириб чиқармоқда. Шунинг учун коллизия масаласининг қандай ҳал этилиши, низони ҳал этаётганда шартномага қайси ҳуқуқни қўлланиш муаммолари, кўп ҳолларда шартномани имзоланган деб ҳисоблаш керакми, тарафлар томонидан бир-бирига у ёки бу талабларни қўйишга ҳақлидирларми, тарафларнинг жавобгарлик ҳажми чегараси каби масалаларни ҳал қилиш билан ҳам узвий боғлиқ ҳисобланади.

Турли хилдаги давлатлараро, ҳукуматлараро ва идоралараро тузиладиган ташқи савдо муносабатларига оид асосий манбаларни ҳуқуқий тартибга солиш қуйидаги усуллар билан амалга оширилиши мумкин:

биринчидан: халқаро шартномалар доирасида ишлаб чиқилган меъёрий қоидаларни миллий қонунчиликка киритиш;

иккинчидан: халқаро шартномаларга ўхшаш қонунларни қабул қилиш;

учинчидан: турли намунавий шартномаларни ишлаб чиқиш;

тўртинчидан: шаклланган савдо урф-одатларини халқаро ташкилотлар томонидан "савдо атамалар" сифатида таърифлаб беришдан иборатдир²¹.

1964 йил Гаага Конференциясининг сессиясида "Товарларнинг халқаро олди-сотди савдоси тўғрисидаги шартномаларни тузиш" Гаага Конвенцияси қабул қилинган. Аммо Конференцияда асосан Ғарб мамлакатлари иштирок этганликлари сабабли, мазкур Гаага конвенцияларининг мазмуни тўлиқ миқдорда умумий тусга эга бўлмади. Шу боис 1964 йилги Гаага Конвенцияси кенг қўламда қўлланилмади. Халқаро савдо ҳуқуқи бўйича БМТ Комиссияси барча мамлакатларнинг ҳуқуқ тизимларига тўғри келадиган қоидаларни ишлаб чиқиш вазифасини ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Мазкур комиссия иш фаолияти натижасида лойиҳа ишлаб чиқилиб, бу лойиҳа асосида 1980 йили Вена Конференциясида "Товарлар халқаро олди-сотди шартномалари" тўғрисида БМТ Конвенцияси қабул қилинди. Конвенциянинг кириш қисмида эътироф этилганидек, иштирокчи давлатларнинг фикрига кўра товарларнинг халқаро олди-сотди шартномаларини тартибга солувчи умумий меъёрлари қабул қилиниши ва унда турли ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий тизимлардаги мавжуд фарқларнинг инобатга олиниши, халқаро савдода юзага келадиган ҳуқуқий тўсиқларни бартараф этишга ва халқаро савдонинг ривожланишига олиб келиши мумкинлиги қайд этилган.

Шунингдек, 1980 йилги Вена Конвенцияси тарафларга ўз шартномаларида Конвенцияни бутунлай қўлламасликка ҳам руҳсат берган. Бундан ташқари, Конвенция нормалари умумий қоида сифатида диспозитив характерга эга. Агарда тарафлар шартномада қўлланилаётган қонун ёки тартиб хусусида, ёхуд мазкур масала бўйича бошқа йўл билан келишиб олишган бўлса, бундай ҳолларда ушбу муносабатларга Конвенция талаблари қўлланилиши мумкин.

Мазкур Конвенция ўзида қуйидаги қоидаларни мустаҳкамлайди:

биринчидан: шартноманинг тарафлари бўлган тижорат ташкилотлари турли давлатларда (Конвенция иштирокчиси) жойлашган бўлса;

иккинчидан: шартномада қўллаш учун иштирокчи давлатнинг ҳуқуқи танланган бўлса, агарда тарафлардан бири ёки иккаласи ҳам иштирокчи давлатларнинг тижоратчи ташкилотлари бўлмаган тақдирда ҳам қўлланилади. Масалан: Украина корхонаси ва

²¹ Лунц Л.А. Курс международного частного права: В 3 т. –М.: Спарк, 2002. – 675 с.

Олмония фирмаси ўртасида имзоланган шартномада қўлланилаётган ҳуқук кўрсатилмаганлиги натижасида, низо келиб чиққанда, суд низони кўраётган давлатнинг Конвенция иштирокчиси эканлигини инобатга олиб, Вена Конвенцияси тартибига риоя қилиб тегишли қарор қабул қилади.

Конвенциянинг иштирокчиси бўлган давлатларнинг тижорат ташкилотлари ўртасида имзоланган шартномаларга нисбатан конвенциянинг қўлланиши ва тарафлар томонидан иштирокчи давлатнинг ҳуқуқини шартномада қўлланган пайтда конвенциянинг қўлланилиши натижасида, конвенцияни қўллаш доираси кенгайишига ва универсал бўлишига олиб келади. Лекин олди-сотдининг айрим турларига, яъни ким ошди савдосидан: қимматли қоғозлар, сув ва ҳаво транспорт кемалари ҳамда электр қувватини сотиш кабиларга конвенциянинг тартиби қўлланилмайди²².

"Товарларни халқаро олиш-сотиш шартномалари тўғрисида"ги 1980 йилги Вена конвенцияси халқаро товар айирбошлаш муносабатларининг етакчи шакли бўлган олди-сотди шартномаларининг тартибга солинишида асосий халқаро ҳуқуқий ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Вена конвенциясининг ижодкорлари ўз олдларига объекти жиҳатдан қарама-қарши бўлган икки оқим – олди-сотди шартномаларини миллий қонунчилик тизимларини ҳамда замонавий савдо муомаласидаги универсал хусусиятларни ўзаро мувофиқлаштириш, уйғунлаштиришдан иборат ғояни амалга ошириш мақсадини қўйган эдилар. Шу сабабли конвенцияда назарда тўтилган ҳуқуқий ечимлар ва механизмлар айрим давлатларнинг миллий қонунчилигида белгиланган қоидалар, анъаналар ва ҳуқуқий амалиётдан фарқ қилади (айтиш мумкинки, баъзан жиддий равишда фарқ қилади)²³.

Ҳозирги замон халқаро савдо муомаласи уни унификациялашга қаратилган тамойиллари билан ажралиб туради. Ушбу соҳадаги ассий ҳаракатларнинг олди-сотдига оид ечимларни топишга қаратилганлиги улкан аҳамиятга эга.

Сўнгги йилларда Европада юз бераётган воқеалар ривожидан икки тамойилни кўзатиш мумкин: бўлар марказдан қочма ҳаракатлар (СССРнинг тарқалиб, Чехословакия ва Югославиянинг бўлиниб кетиши) ҳамда интеграция (бирикиш) жараёнлари (яъни Европа Иттифоқининг кенгайиши, янги миллий тизимлардан юқори турувчи хўжалик ташкилотларининг вужудга келиши (CEFTA) кабилардир.

Шунингдек, ҳуқуқий жабҳада унификациялашга интилиш тамойилини ҳам кўзатиш мумкин. Ушбу тамойилнинг ривожини Европа Иттифоқининг барпо бўлиши, давлатларнинг ички ҳуқуқий тизимларини мувозанатлаш, халқаро конвенцияларни, шу жумладан, Вена конвенциясини қўллаб-қувватлаш мақсадида Жаҳон савдо ташкилотининг (WTO – World Trade Organization) таъсис этилишида аниқ кўрса бўлади.

Халқаро савдо муомаласида пайдо бўлаётган ва кенг маънода тушуниладиган ҳуқуқий қарорлар унификациясиз халқаро савдо алоқалари тараққиётини ва унинг чуқурлашувини, турли хил ички ҳуқуқий тизимларга эга бўлган давлатларда жойлашган корхоналар ўртасида ҳамкорликнинг янги шакллари ривожлантиришни тасаввур этиб бўлмайди. Бу гап, айниқса, асосий муаммоларга, жумладан халқаро олди-сотди шартномаси муаммолари, хусусан, халқаро бозорда кучайиб бораётган рақобатнинг натижаси бўлмиш халқаро меҳнат тақсимотига дахлдор бўлиб, халқаро савдо муомаласининг ривожланиши учун муҳим бўлган ҳуқуқий институтлар унификациясини тақозо этмоқда.

Халқаро конвенцияларнинг асосий вазифаси мазкур муносабатларда қўлланилиши мумкин бўлган турли ҳуқуқий нормалар ўртасидаги зиддиятларни бартараф этишдан иборат. Халқаро конвенциялар шундай тарзда ифодаланмоғи лозимки, токи унда моддий ҳуқуқни бир вақтнинг ўзида унификациялаш ва шарҳлашда яқдилликка эришиш мумкин бўлсин. Вена конвенциясининг муаллифлари ҳам худди ана шундай принципни асос қилиб олган эдилар.

²² Розенберг М.Г. Международная купля-продажа товаров. Комментарий к законодательству и практике разрешения споров. –М.: 2001. – 104 с.

²³ Фуломов. С. С. «Халқаро савдо ҳуқуқи» Тошкент. Тошкент Давлат юридик институти. 2009. 141-б.

Конвенция савдо битимларининг формал-ҳуқуқий томонларини ихчамлаштириш орқали халқаро савдо ҳамкорлигининг ривожланишига кўмаклашиб улгурди. Шартнома тузаётган томонлар миллий шартнома тизимларини, унинг нозик томонларини билишлари шарт эмас. Бунинг ўрнига улар дунёнинг энг муҳим тилларига таржима қилинган, ҳозирнинг ўзида деярли ўн йиллик қўлланилиши амалиётига эга бўлган ягона ҳужжатдан фойдаланишлари кўп сонли шарҳлар ва бой суд амалиётига мурожаат қила олишлари мумкин.

Таъкидлаш керакки, халқаро олди-сотди шартномасига оид ҳуқуқнинг унификацияланиши, Конвенциянинг қўлланилиши, кўпгина афзалликлар яратиш билан бир қаторда, унга яқинда қўшилган давлатларда дастлаб муайян муаммолар туғдирди ва бундай муаммолар бундан кейин ҳам пайдо бўлаверади. Вена конвенциясини қўллаш билан боғлиқ ҳуқуқий муаммолар ҳам анча мураккаб. Конвенция ундан ташқаридаги шартномалар ва томонлар ўртасидаги ҳуқуқий алоқаларни тартибга солувчи тегишли ҳуқуқий тизимларга кўшимча бўлади, чунки тегишли миллий ҳуқуқий тизимга оид қонунчилик нормалари "бирламчи ҳуқуқий қатлам" бўлади²⁴.

Конвенцияни қўллаш пайтида у турли ҳуқуқий тизимлар ўртасидаги ён босишлар ифодаси эканлиги ҳам унўтилмаслиги лозим. Эришилган ён беришлар ўзига хос манфаатлар ўйини сифатида замонавий, мослашувчан нормалар яратилишидан ташқари, Конвенция таркибий тузилишини бўзадиган, уни қўллаш пайтида муаммолар туғдирадиган янгича ифодаларнинг ҳам яратилишига олиб келди.

Конвенциядаги унинг қўлланилишига оид соҳа қоидаларида Конвенция билан тартибга солинадиган ва унинг қўлланилиши доирасига кирмайдиган муносабатлар кўрсатиб қўйилган.

Савдо фаолиятини турли давлатларда амалга оширадиган тарафлар ўртасида тузиладиган шартнома муносабатларига қуйидаги шартлардан ақалли биттаси бажарилганда Конвенция қоидалари татбиқ этилади:

- ҳар икки давлат ҳам аҳдлашувчи давлат (Конвенция томони) ҳисобланса;
- халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари аҳдлашувчи давлатлар ҳуқуқини қўллаш лозимлигини назарда тутса.

Бир қанча давлатлар Конвенциянинг 95-моддасида назарда тутилган имкониятдан фойдаландилар ва унинг қоидаларини фақат биринчи ҳол юз берган тақдирдагина қўллашга келишиб олдилар.

Жаҳон миқёсида Конвенциянинг қўлланилиши тобора кенгайиб бораётганлиги туфайли бундай мурожаатларнинг амалий аҳамияти ҳам камайиб боради.

Тарафлар савдо корхоналарининг турли давлатларда жойлашганлиги мезони масаласида Париж Аппеляция суди француз савдогарининг Францияда жойлашган немис сотувчисининг воситачи бюроси орқали тузган олди-сотди шартномасини миллий шартнома деб тан олиб бўлмаслиги, чунки воситачи бюро ҳуқуқий лаёқатга эга эмаслиги ҳақида ажрим чиқарди. Баён этилган вазиятда суднинг фикрига кўра, францўз ва немис савдогарлари ўртасида шартнома тузилган бўлиб, Конвенция 1-моддасининг 6-бандига кўра, Конвенция қоидалари қўлланиладиган (халқаро савдо-сотик) муносабат ҳисобланади.

Конвенциянинг якуний қисмида унинг ҳудуд бўйича амал қилиши юзасидан икки кўшимча чеклов жорий этилган бўлиб, у фақат айрим давлатлардагина қўлланилади. Аммо бу чеклаш давлат бошқа халқаро шартноманинг иштирокчиси бўлгандагина қўлланилади. Иккинчи чеклаш шундан иборатки, давлат ўшандай ёки ўшанга ўхшаш миллий ҳуқуқ тизимида эга бўлган тақдирда, у ушбу Конвенциянинг муайян муносабатга нисбатан қўлланилмаслиги ҳақида баёнот бериши мумкин.

Суд амалиёти Конвенциянинг уни қўллашга оид қоидаларини талқин этишда изчилдир. Агар томонлар ўзаро келишиб, бошқа ҳуқуқни танламаган бўлсалар, у ҳолда

²⁴ Халқаро хусусий ҳуқуқ // Ҳ.Р. Раҳмонқулов ва бошқ. –Т.: Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси, 2002. – 179 б.

Конвенция қоидалари улар учун мажбурий кучга эга деб ҳисобланади.

Судлар Конвенцияни унга қўшилган давлатлар ҳуқуқ тизимининг таркибий қисми деган қатъий фикрдадилар. Хусусан, Германиядаги ва бошқа давлатлардаги умумий судлар шундай ҳисоблайдилар (Ober Landgericht Frankfurt a.M, SU 261/90, Landgericht Hamburg S O 543/88). Шундай ҳолни бошқа давлатларда ҳам кўзатиш мумкин. Бунга Аргентина умумий судларининг амалиёти мисол бўлиши мумкин. Ушбу давлат суди ишни кўриш жараёнида АҚШнинг Огайо штатидан бўлган сотувчи билан аргентиналик савдогар ўртасида тузилган товарлар олди-сотдисига доир халқаро шартнома Конвенция ваколатига киришини, чунки ҳар икки давлат ҳам Конвенцияга мазкур шартнома тузилишидан аввал аъзо бўлганлигини қайд этди (Juzgado Nacional de primera instancia in lo Commercial No.7, Secretario No.14, 1991 йил 20 майдаги қарор). Халқаро савдо арбитражининг ҳам ана шундай амалиётига, айниқса, Париждаги Халқаро савдо палатаси арбитраж судининг амалиётига эътибор қаратиш лозим (масалан, 5713-сонли 1984 йилги ва 7153-сонли 1992 йилги ишлар юзасидан чиқарилган қарорлар).

Даъво муддати масаласида 1974 йилда "Товарлар халқаро олди-сотди савдоси даъво муддати тўғрисида"ги Конвенция қабул қилинган. Конвенция "ЮНСИТРАЛ" томонидан ишлаб чиқилган. Бу конвенция тарафлар шартнома тузаётганларида муҳим шартлардан бирини тартибга солади. Яъни барча халқаро олди-сотди шартномалари учун бир хил бўлган 4 йиллик даъво муддати 6 ойдан 30 йилгача қилиб белгиланган, шунинг учун ҳам буларнинг кўплари учун 4 йиллик муддат умум тан олинган. Конвенцияда кўрсатилишича, шартномавий ҳуқуқи бузилишдан келиб чиқувчи талабнома бўйича 4 йиллик даъво муддати, бундай бузилиш қачон содир бўлган пайтдан бошлаб, чунончи, агарда маҳсулот шартнома шартларига тўғри келмаса ёки яроксиз бўлса, ўша товарни сотиб олувчига берган кундан бошлаб ёки товарни қабул қилишдан бош тортган кундан бошлаб ҳисобланади²⁵.

Конвенция томонидан даъво муддати ўтишининг узилиши ёки даъво муддатини узайтириш ҳақида қоидалар, уни ўзгартириш, шунингдек даъво муддатининг умумий чеклови (10 йил) ва даъво муддатини ўтказиб юборишнинг оқибатлари ифодаланган. Конвенцияга асосан даъво муддатининг ўтиб кетганлиги жавобгар тарафнинг аризасига биноан судда низо кўрилагаанда инobatга олинади. Бундай ариза мавжуд бўлганда, агарда низони кўриб чиқиш даъво муддати ўтиб кетгандан сўнг бошланган бўлса, даъвони рад этишга асос бўлади. Конвенция низоларни ҳал этиш тартибини ва даъво муддатини белгилаб бермайди. Бундан ташқари Конвенциянинг 3-моддасида кўрсатилганидек, агар товар етказиб берувчи тарафнинг мажбурияти асосан ишни бажариш ёки бошқа хилдаги хизматни тақдим этишдан иборат бўлса, тузилган шартномаларга конвенция қўлланилмайди.

Конвенцияда товарларнинг халқаро олди-сотдиси тўғрисидаги шартномаларнинг ҳамма асосий масалалари бўйича қоидалар мавжуд. Вена конвенцияси 101 моддадан иборат бўлиб 4 гуруҳга бўлинган:

- 1."Қўлланиш доираси ва умумий қоидалар"
- 2."Шартнома тузиш"
- 3."Товарлар олди-сотдиси"
- 4."Яқунловчи қоидалар"

Вена конвенциясининг сўнгги қоидаси ёрдамида тарафлардан бири учун кутилмаган тарзда, башарти бу тараф ўз шартномавий ҳамкори бўлган иккинчи тараф турли давлатда савдо жойига эга эканлигидан бехабарлиги оқибатида конвенциядан фойдаланишнинг олдини олишга ҳаракат қилди.

Сўнгра, Вена конвенциясига кўра, томонлар турли давлатларда биттадан ортик савдо жойига эга бўлсалар, ушбу шартнома ва унинг бажарилиши билан энг кўп алоқадор бўлган жой эътиборга олинади. Бунда шартнома тузишдан аввал ёки шартнома тузиш

²⁵ Шак Х. Международное гражданское процессуальное право: Учебник /Пер. с нем. –М.: 2001. – 78 с

пайтида маълум бўлган савдо жойи, агар тарафлар савдо жойига эга бўлмасалар, уларнинг одатдаги жойлашган жойи ҳисобланади²⁶.

Муайян давлатнинг моддий ҳуқуқида назарда тутилган махсус тартибга солишдан халқаро битимга нисбатан фақат мазкур битимга ушбу давлат ҳуқуқи қўлланилиши лозим бўлган ҳолдагина фойдаланилади.

Шу билан бирга, баъзи давлатларда халқаро савдо битимларига оид муайян қоидалар ушбу битимлар хорижий қонунчилик билан тартибга солинган ҳолларда ҳам татбиқ этилиши инобатга олинмоғи лозим. Масалан, Франция суд амалиётига кўра, халқаро битим шартларига киритилган шартнома нормаларини, улар олтин ва валютага оид бўлса, уларга қўлланиладиган ҳуқуқ буни тақиқлаши ёки йўл қўйишидан қатъи назар, умумий қоидага кўра тан олинади.

Халқаро савдо битимларини тузиш тартиби миллий қонунчилик нормаларида белгилаб қўйилган қоидаларга асосланади ва турли миллий ҳуқуқий тизимларни ўзаро мувофиқлаштиришни назарда тутди. Ҳар қандай битим оферта тақдим этиш ва уни акцептлаш ёхуд тарафлар ўртасида батафсил музокаралар олиб бориш йўли билан тузилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида битимлар тузиш пайтида оферта тақдим этиш, уни кўриб чиқиш ва акцептлаш билан боғлиқ масалалар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 367–375-моддаларида ёритиб берилган.

Академик Ҳ. Р. Раҳмонкуловнинг ёзишича, "таклифни (офертани) акцептлаш учун олган шахснинг (акцептантнинг) шартномага тегишли маълум ҳаракатларни бажариши шартномани тузишга берган розилиги деб ҳисобланади"²⁷.

Вена конвенциясининг оферта ва акцепт орқали шартнома тузишга оид қоидалари, асосан ундаги нормалар фуқаролик ҳуқуқи нормаларига ўхшашлиги билан характерланади²⁸.

Конвенцияни қўллаш масаласини ҳал этаётган пайтда тарафларнинг миллий тегишлилиги, уларнинг фуқаролик ёки савдо мақоми, шунингдек шартноманинг фуқаролик ёки савдо характери ҳеч қандай аҳамият касб этмайди.

Товарларнинг халқаро олди-сотдиси тўғрисидаги шартномада тарафларнинг муносабатларини тартибга солувчи конвенциянинг тегишли қисми билан сотувчи мажбуриятлари белгиланади, хусусан, товарни етказиб бериш ва ҳужжатларни бериш, товарларнинг миқдори ва сифати, шунингдек сотиб олувчи мажбуриятлари, нарх ва товарларни қабул қилиш шулар жумласидандир. Агарда имзоланган шартнома билан сотилган товарнинг сифати белгиланмаган бўлса, ундай ҳолда ўзи бундай товарни қандай ҳолда фойдаланиш назарда тутилган бўлса, ўшандай ҳолда тақдим этилмоғи даркор. Бажариш муддати шартномада белгиланади. Муддатдан илгари етказиб берилган товарни қабул қилиш сотиб олувчининг хоҳиш-иродасига боғлиқ. Конвенция сотувчи ёки сотиб олувчи томонидан шартнома шартларининг бузилишини олдини олишда ҳуқуқий ҳимоя воситаси ҳисобланади.

Конвенциянинг алоҳида бобида сотувчи ва сотиб олувчи учун умумий бўлган мажбуриятлар ўз ифодасини топган. Унда шартнома шартларини бузишларнинг олдини олиш ва товарни етказиб бериш, зарар ва фоизларни ундириш каби қоидалар Ўзбекистон Республикаси ФКда ўз аксини топган.

Вена конвенциясининг ўзига хос хусусиятларидан бири – агарда бир тараф шартнома шартлари бузилишига йўл қўйса, натижада бошқа тарафга зарар етказилса, оқибатда у шартнома асосида олиши керак бўлган фойданинг маълум бир миқдоридан маҳрум бўлади. Шартнома шартларининг бузилиш ҳоллари мавжуд бўлганда, етказиб

²⁶ Гулямов С. С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ. 2002..64-б.

²⁷ Раҳмонкулов Ҳ.Р. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. –Т.: 1997. 495-б.

²⁸ Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. 3-е изд. –М.: 1998. – 244 с.

берилиши керак бўлган товарнинг алмаштириб берилишини талаб қилишга ҳақли. Шунингдек шартномадан ҳам воз кечиши мумкин. Бундан ташқари, агарда шартнома имзолангандан кейин бошқа тараф шартнома мажбуриятла рининг кўп қисмини бажара олмаслиги маълум бўлиб қолса, тарафлар мажбуриятларни бажаришни тўхтатиб туриш ҳуқуқига ҳам эга²⁹.

Вена конвенциясига асосан олди-сотди шартномасидаги мажбуриятларини тарафлар бузган тақдирда жавобгарликнинг умумий асосларида етказилган зарарни ва бой берилган фойдани қоплаш ҳақидаги талабнома билдирилиши мумкин. Шартнома муддатини ўтказиб юборганлиги учун неустойка шартлари тарафлар томонидан келишиб олинади. Агарда мажбурият юклатилган тараф, бўлган шартнома бузилишини "унинг назоратида бўлмаган тўсик" (енгиб бўлмас куч) натижасида келиб чиққанлигини исботлаб бера олса жавобгарлик келиб чиқмайди. Конвенцияда қуйидаги ҳолатлар ҳам ўз ифодасини топган:

1. Шартномада шартлашилган неустойкани қўллаш;

2. Пул мажбуриятларининг бажарилиш муддатини ўтказиб юборганлик учун йиллик фоиз миқдорини белгилаш (аммо конвенцияда бундай фоизларни ундириб олиш ҳуқуқи белгиланган);

3. Шартноманинг ҳақиқийлиги ва шу билан боғлиқ ҳолда ташқи иқтисодий битимларнинг шакли тўғрисидаги қоидалар, бунда миллий қонун нормаларига амал қилинган бўлиши лозим;

4. Даъво муддатини қўллаш³⁰.

Маълум бир масалалар борки, улар конвенция томонидан умуман тартибга солинмаган ёки тўлиқ тартибга солинмаган. Шу сабабли М.Г. Розенберг конвенциянинг қуйидаги масалаларига ўз эътиборини қаратади: масалан: Конвенция томонидан тартибга солинмаган масалалар га, коллизия нормалар асосидаги ҳуқуқ қўлланилади-деган иборадан келиб чиқилса, 1980 йилда қабул қилинган Вена конвенциясида коллизия нормалар мавжуд эмас. Буни конвенциянинг 7-моддаси 2-бандидан кўриш мумкин, хусусан айтилишича, "мазкур конвенция предмети томонидан ҳал этилиши керак бўлган масалаларнинг тўғридан-тўғри ҳал этилмагани, конвенциянинг умумий принциплари асосида ҳал этилади. Агарда бундай принциплар мавжуд бўлмаган тақдирда – ҳуқуқ асосида, халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари асосида", ҳал этилади. Шундай қилиб, конвенциянинг 7-моддаси 2-банди мезонидан: умумий тамойиллар халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари асосида қўлланилаётган ҳуқуқ ҳисобланади, деган тушунча келиб чиқмоқда³¹.

Давлатлар 1980 йилги Вена конвенциясининг иштирокчиси бўлиш учун, олдин 1964 йилда қабул қилинган "Товарларнинг халқаро олди-сотдиси тўғрисидаги шартномаларни тузиш бир хил қонуни" тўғрисидаги Гаага конвенциясини қабул қилишлари (денонсация) керак бўлади. Конвенциянинг бу қоида уни энг юқори даражада қўлланиш соҳасини кенгайтириш, шу билан бир қаторда миллий қонунчиликка киритиш мақсадида қўлланилади. Фақат XX асрнинг 70-80-йилларидагина савдо соҳасига оид бир хил моддий-ҳуқуқий нормаларнинг мавжуд эмаслиги, ўз-ўзидан конвенцияни моддий-ҳуқуқий қоидалар билан тўлдиришни тақозо этди. Бу муаммо кейинчалик 1986 йилда товарларнинг халқаро олди-сотди шартномаларига қўлланиладиган ҳуқуқ тўғрисидаги конвенциянинг қабул қилиниши билан ҳал этилди. Конвенция 1985 йилда Гаага конференциясининг навбатдаги сессиясида ишлаб чиқилди ва унинг қоидалари бевосита кўчар мулкларнинг "Халқаро аҳамиятга эга бўлган" халқаро олди-сотдисида қўлланилиши мумкин бўлди. Бундай кўринишга эга бўлган битимлар доирасига тарафлари турли давлатлар бўлган шартномалар қиради. Шунингдек Конвенция кимошди савдоси ёки биржадаги олди-сотдиларга ҳам қўлланилиши мумкин бўлди. Бундан ташқари

²⁹ Халқаро хусусий ҳуқуқ // Ҳ.Р. Раҳмонқулов ва бошқ. –Т.: Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси, 2002. – 188 б.

³⁰ Международное коммерческое право. Учебник. –М.: Омега-Л, 2006. – 300 с.

³¹ Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. 3-е изд. –М.: 1998. – 248 с.

Конвенцияда ҳуқуқни танлашга оид: "Олди-сотди шартномаси тарафлар танлаган ҳуқуқ билан тартибга солинади. Тарафларнинг бундай танлов ҳақидаги келишувлари яққол кўриниб туриши керак ёки шартнома ва тарафларнинг хулқ-атворидан келиб чиқиши керак" лиги тўғрисидаги янги қоидалар ўз аксини топди³².

Вена конвенциясида олди-сотди шартномаси ва пудрат шартномаси (хизмат кўрсатиш шартномаси) фарқланади (3-модда). Бунда келгусида ишлаб чиқариладиган ёки тайёрланадиган товарларни етказиб беришга доир муносабатлар ҳам олди-сотди шартномаси билан тартибга солинади. Фақат келгусида ишлаб чиқарилиши лозим бўлган маҳсулотнинг хомашёси, бутловчи қисмларини буюртмачи етказиб бериши лозим бўлгандагина, у олди-сотди ҳисобланмайди ва бунда хизмат кўрсатишга оид шартномалар ҳақида сўз юритилиб, унга Вена конвенцияси татбиқ этилмайди.

Австриядаги бошқа суд эса товар ишлаб чиқариш учун кетадиган материалларнинг асосий қисмини буюртмачи етказиб берганлиги учун ва товар ишлаб чиқарувчининг асосий вазифаси буюртмачи томон тақдим этган материаллар билан иш бажариш (хизмат кўрсатиш) бўлганлиги туфайли, улар ўртасидаги шартнома муносабатларини олди-сотди шартномаси деб эътироф қилмади (Supreme Court суд амалиёти; 806509/93, 1994 йил 27 октябрь).

Чемберридаги Апелляция суди ҳам шунга ўхшаш вазиятда шартномани олди-сотди шартномаси деб тан олмади.

Гренобл Апелляция суди эса, бунинг аксича, 1995 йил 26 апрелдаги суд ишида фойдаланилаётган омборни олиш-сотиш ҳақидаги шартномада уни қисмларга ажратиш ва ташиш харажатлари ҳам олди-сотди шартномасига киритилганлиги, бу сумма шартнома умумий суммасида салмоқли ўрин тутмаслиги учун уни бўлақларга ажратиш (демонтаж қилиш) ва ташиш ишлари Конвенциянинг таъсир доирасига тушиши ҳақида қарор қабул қилди (3-модда, 2-банд).

Вена конвенциясида унинг таркибидан чиқарилган олди-сотди савдосининг турлари белгилаб қўйилган (бўлар жумласига аукционда, қарорлар ижросини таъминлаш мақсадида ёки бошқа мажбурий усулларда сотиш, ёхуд сотиладиган буюм хусусиятига кўра: қимматли қоғозлар, акция ва облигациялар, чеклар, ҳаво ёки сув транспорт кемалари, электр энергияси каби предметларни олиш-сотиш киритилган). Кўпчилик давлатларда ушбу предметлар билан бўладиган олди-сотди шартномалари уларнинг хусусиятларини ҳисобга олувчи махсус нормалар воситасида тартибга солинади.

Германия суди бозорни таҳлил қилишга оид ахборот олиш-сотиш шартномасини бундай шартнома деб эътироф этмади. Суднинг фикрича, олди-сотди шартномасида муайян ашёга нисбатан мулк ҳуқуқи бир шахсдан бошқа шахсга ўтади. Бозорни таҳлил қилиш маълумотлари объективлашган товар бўлса-да, аммо бунда шартноманинг бош мақсади буюмга эгалик ҳуқуқини ўтказиш эмас, балки муайян ахборот хизмати кўрсатишга қаратилган ва шу сабабли бу шартномани Конвенцияда тушунилган маънодаги олди-сотди шартномаси деб ҳисоблаб бўлмайди.

Германия суди эса компьютер дастурлари олиш-сотишга оид шартнома муносабатлари Конвенция билан тартибга солинадиган муносабатлар эканлигини эълон қилди (Landgericht MUnchen I; НКО 24667/93, 1993 йил 8 февралдаги суд амалиёти)³³.

Конвенциянинг мазкур қоидалари таъсирида суд амалиёти шаклланди.

Вена конвенциясининг предмети шартнома тузиш, харидор ва сотувчининг шартнома қоидаларидан келиб чиқувчи ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан чекланади. Конвенциянинг шартнома ёки унинг бир қисмининг ҳақиқий ҳисобланиш-ҳисобланмаслиги, сотилган буюмга мулк ҳуқуқининг пайдо бўлиши, товар туфайли бошқа шахсларга зарар етказиши каби масалаларга алоқаси йўқ.

Германия суди муайян ҳуқуқни ўтказиш билан боғлиқ муносабатларга тегишли нормани татбиқ этиб, ушбу муаммо Конвенция билан тартибга солинмаслигини кўрсатди

³² Гулямов С. С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ. 2002..63-б.

³³ Гулямов С. С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ. 2002..156-б.

(1994 йил 24 январдаги суд иши, Zammergericht Berlin 2U 7418/922, шунингдек, 1995 йил 9 июндаги Oberlandesgericht Hamm, 11U 1991/94).

Шу тариқа бошқа суд банк кафолатларини тақдим этиш ва фойдаланиш, шунингдек, асосиз бойиш учун жавобгарлик масалаларига Конвенцияни эмас, балки тегишли давлатнинг ички қонун ҳужжатларини қўллаш лозимлигини кўрсатган (1995 йил 8 февралдаги суд қарори. Landgericht Munchen, 7 U 1720.94).

Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотишдаги бош принцип тарафларнинг шартнома эркинлигидир. Ушбу принципнинг қўлланиши туфайли, улар Конвенция қоидалари қўлланишини истисно қиладилар ёки ундан чекиниш, унинг қоидалари натижаларини ўзгартириш имкониятига эга бўладилар. Конвенция қўлланилишининг истисно этилиши туфайли тарафлар Конвенция аъзоси бўлмаган давлат ҳукуқи билан ёки ўзаро шартнома муносабатларига мос келувчи ҳар қандай бошқа ҳуқуқ билан ўзаро шартнома алоқаларини тартибга солишга келишиб олишлари мумкин. Конвенцияда белгилаб қўйилган қоидалардан бошқача принципларнинг шартномада назарда тўтилиши доимо Конвенция қоидаларидан чекиниш юз берганлигини англатади.

Товарларни халқаро олиш-сотишнинг тартибга солинишини унификациялашга мўлжалланган Вена конвенцияси барча ҳуқуқий тизимларда бир хил тушунилган ва талқин этилган тақдирдагина ўз мақсадларига тезроқ эришади. Ушбу конвенцияни ишлаб чиқиш пайтида унинг аниқ-равшан ва осон тушуниладиган бўлишига катта эътибор берилди.

Бундай ҳолда барча тарафлар, шу жумладан давлат ва ҳакамлик судлари ўз зиммаларига Конвенциянинг халқаро хусусиятини эътиборга олиш, уни қўллашда унификацияга эришиш, халқаро савдода эҳтиёткорлик принципларига амал қилиш мажбуриятларини оладилар.

Хусусан, ушбу конвенция билан тартибга солинадиган масалалар предметига оид қоидалар унда аниқ белгиланмаган бўлса, ушбу масалалар Конвенциядаги умумий принципларга мувофиқ ҳал этилади. Фақат ана шундай умумий принциплар мавжуд бўлмаган ҳолдагина айрим давлатнинг қонунлари халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларига кўра татбиқ этилиши мумкин (Конвенция 7-моддасининг 2-бандида у таянадиган умумий принциплар асосида Конвенциядаги нуқсонларни бартараф этишга оид талаблар, бундай умумий принциплар бўлмаганда эса, халқаро хусусий ҳуқуққа кўра қўлланиладиган ҳуқуқ тизимига асосланувчи қоидалар назарда тўтилган). Гернобл Аппеляция суди судда иш кўришни қасддан чўзиш мақсадида ўз процессуал ҳуқуқларини суиистеъмол қилган томон хулқ-атворини ҳолис ният принципига зид келувчи ҳаракат деб баҳолади ва иккинчи томонга ушбу хатти-ҳаракат оқибатида кўрган зарарни қоплаш мажбуриятини юкледи (1995 йил 22 февралдаги қарор).

Конвенцияни талқин этишда давлатлар ўртасида дўстона муносабатларни қўллаб-қувватлаш элементи бўлган тенглик принципини ифодаловчи муқаддима қисми муҳим ўрин тутади.

Конвенцияда (8-модда) шартнома тузилиши ёки бажарилиши билан боғлиқ равишда томонлар берган баёнот ва (ёки) уларнинг хулқ-атвори қандай талқин этилиши лозимлиги тўғрисидаги қоидалар назарда тўтилади.

Одатлар ҳақида сўз кетганда, Конвенция халқаро одатларни ҳам, маҳаллий, анъанавий ва замонавий одатларни ҳам назарда тутади.

Вена конвенцияси халқаро олди-сотди шартномаларининг шаклига қандайдир алоҳида талаблар қўймайди. Хусусан, конвенциянинг 11-моддасига кўра, олди-сотди шартномаси ёзма шаклда тузилиши ё тасдиқланиши ёхуд шаклан бошқаларга бўйсунуши мажбурий эмас. У исталган воситалар, шу жумладан гувоҳларнинг кўрсатмаси билан ҳам исбот қилиниши мумкин. Шунга қарамай, шартнома ёзма шаклда тузилган бўлса, тарафларнинг шартномани ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги келишуви ҳам ёзма шаклда амалга оширилмоғи лозим. Чунки Конвенция 29-моддасининг 2-бандига кўра, шартнома қандай шаклда бўлса, ана шундай шаклда ва усулда ўзгартирилиши мумкин.

Конвенциянинг тарафлар шартнома тузиш вақтида қўлланиладиган ҳуқуқни танлашмаган бўлса, 7-моддада кўрсатилганидек, унда сотувчи шартномани имзолаётганда унинг тижорат Ташкилоти қаерда бўлса, ўша давлатнинг ҳуқуқи билан тартибга солинади. Шундай қилиб, бу масалада мавжуд бўлган халқаро келишувларнинг тажрибаси қўлланилган (1955 йилги Гаага конвенцияси).

Конвенциянинг 22-моддасига асосан агарда олди-сотди шартномаси тарафлари халқаро келишувларнинг иштирокчиси ҳисобланган давлат бўлса, бундай ҳолда конвенция қоидалари қўлланилмайди.

Халқаро савдо амалиётида йирик экспорт ва импорт қилувчилар томонидан, шунингдек уларнинг уюшмалари ёки ассоциациялари томонидан XIX аср охирларида ишлаб чиқилган намунавий шартномалар кенг қўлланилади.

Ҳозирги шароитда йирик фирмалар намунавий шартномаларни кенг қўлламоқда. Масалан, АҚШда импорт қилувчилар ассоциациясининг 47,2 % ва экспорт қилувчилар ассоциациясининг 39,7 % халқаро савдода намунавий шартномаларни қўллайди. Намунавий шартнома, шартноманинг шундай бир шаклики, у фақат тарафларнинг келишуви мавжуд бўлгандагина мажбурийдир. Бундай шартларнинг мазмуни эса бевосита бу шартлар қайси давлатда ишлаб чиқилган бўлса, ўша давлатнинг ҳуқуқи ва амалиётига асосланади.

БМТнинг Европа Иқтисодий Кенгаши томонидан ускуна ва машиналар, арраланаётган ёғоч-тахталар ва бошқаларни етказиб беришни умумий шартлари ишлаб чиқилган. Оддий намунавий шартномалар каби, бундай умумий шартлар фақат аниқ шартномаларда қўлланилади.

Европа Иқтисодий Кенгаши (ЕЭС) томонидан 1990 йилда ишлаб чиқилган Қарши савдо соҳасидаги қўлланма, яъни қарши савдодаги халқаро шартномалар ва халқаро компенсация шартномалари бўйича қўлланмалар ўз навбатида Ўзбекистон Республикасида қарши савдога оид муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳозирги вақтда "Инкотерм – 2000" ишлаб чиқилган ва амал қилмоқда. Бунда "Инкотерм-1990" қоидалари ҳозирги давр шароитларини ҳисобга олган ҳолда янада такомиллаштирилган.

Товар етказиб бериш шартлари контрагентлар ўртасида келишилади. Улар халқаро савдо палатасининг махсус номери "Тушунчаларни изоҳлашдаги халқаро қоидалар" яъни, "Инкотермс" да (биринчи маротаба 1936 йилда пайдо бўлган) акс этилган савдо урф-одатлардан келиб чиқиб ифодаланади. Кейинчалик, қоидалар кўп марта ўзгартирилган ва кўшимчалар киритилган (1953,1967,1976,1980 ва 1990 йилларда). Инкотермсининг сўнги наشري 2001 йил 1 январь куни қабул қилинган ва кучга кирган³⁴.

Шуни назарда тутиш керакки, айтиб ўтилган товар етказиб бериш шартларининг барча транспортировкасини ҳар қандай турида қўллаш мумкин. Халқаро савдода транспортировканинг турли хиллари мавжуд: ҳаво, денгиз, темир йўл, автомобиль орқали³⁵. Инкотермс шартларини баъзиларини тарнспортировканинг барча турларида қўллаш мумкин. Лекин аксарияти алоҳида хусусиятларга эга(жадвал 2.2)³⁶.

ИНКОТЕРМС тузилмасининг ўзига хослиги шундаки, ҳар бир тушунча тарафлар мажбуриятларидан келиб чиқиб, ҳолатларни қайд этади. Уларнинг ҳар бири эса бошқа тарафнинг мажбурияти билан боғлиқдир, яъни сотувчи мажбуриятлари ва харидор мажбуриятлари.

³⁴ Покровская В.В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебник, -М.: Юрист, 2002, с 93

³⁵ Покровская В.В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебник, -М.: Юрист, 2002, с 95.

³⁶ Внешнеторговый договор купли продажи ипользование международных торговых терминов «Инкотермс-1990»//Бухгалтерский учет и налоги в торговле и общественном питании. -1999.№3, с. 66,67.

Мажбуриятлардан ташқари, сотувчи ҳамда харидор ўртасида чиқимлар ҳам мавжуддир (шартномага биноан товарни тақдим этиш, экспорт-импорт лицензияларини сотиб олиш, божхонадан ўтказиш, товарни ташувчига етказиб бериш ва ҳоказо).

Етказиб берилаётган товар учун тўловларни аванс ёки бошқача тарзда амалга ошириш мумкин. Агарда сотувчи харидордан товар учун аванс тўловларни амалга оширишни сўраса, бу харидорга нисбатан ишонсизликни кредити ҳисобланади.

Тўлов шакли товар учун тўловларни амалга ошириш пайтининг етказиб келиш вақтига нисбатан тайинланади. Одатда, халқаро савдодаги тўловлар турли хил шаклларда амалга оширилади. Шундай қилиб, аванс шаклидаги тўловлар битим қийматининг 5-10 % , нақд пул тўловлари 10-15 %, кредит эса шартнома қийматининг қолган маблағи 70-85 % ни ташкил этади.

Нақд пул тўловлари асосан тўртта шаклда амалга оширилади: инкассо, аккредитив, банк ўтказмалари ва очик ҳисоб. Уларнинг фарқи тўловни амалга оширишдаги тезлигидадир.

3-боб. Халқаро олди-сотди шартномаларини тузиш ва улар юзасидан тарафларнинг жавобгарлиги

Вена конвенциясининг иккинчи қисми таклиф (оферта) юбориш ва таклифни қабул қилиш (акцепт) орқали шартнома тузиш масалаларига бағишланган. Шартнома шу тарзда тузилганда таклиф амалда акцептлангани (қабул қилингани) ҳолда шартнома тузилган ҳисобланади.

Конвенцияга кўра, қуйидаги жиҳатларга эга бўлган хоҳиш ироданинг ҳар қандай шаклда ифодаланиши оферта (таклиф) бўлиб ҳисобланади:

– ўз белгисига эга бўлади, яъни оферта эгасининг манзили аниқ кўрсатилган бўлади;

– аниқ ифодаланади, яъни шартномага оид муҳим таклифларни аниқ ҳамда тўлиқ равишда назарда тутлади;

– қатъий бўлади, яъни таклиф эгасининг шартнома тузиш юзасидан хоҳишини аниқ ифодалайди.

Венгрия Олий суди оферта ва унинг акцептланиши аниқ ифодаланмаган вазиятда тузилган шартномани ҳақиқий эмас деб топди (1992 йил 25 сентябрдаги суд иши), чунки тарафлар шартнома баҳосини келишиб олмаганлиги туфайли суд шартномани тузилмаган деб ҳисоблади.

Германиядаги суд, тарафлар товар сифати юзасидан бир фикрга кела олмаганликлари туфайли, шартномани ҳақиқий деб эътироф этмади (Конвенциянинг 18–19-моддалари) (1995 йил 31 мартдаги суд иши. Oberlandesgericht Frankfurt a.M/ 25U 185/54).

Адресат (акцепт юборилган шахс) баёнот бериш орқали ёки товарни таклиф қилаётган томон учун тушунарли бўлган бошқача усулда таклиф акцепланганлигини маълум қилади (Конвенциянинг 18-моддаси 1-бандига мувофиқ).

Сукут сақлаш ёки ҳеч қандай ҳаракат қилмаслик ўз-ўзича таклифни қабул қилиш (акцептлаш) бўлиб ҳисобланмайди. Шунга қарамай, розилик айрим ҳолларда товарни юбориш ёки белгиланган баҳони тўлаш йўли билан ҳам ифодаланиши мумкин. Акцепт сифатидаги бундай ҳаракат содир этилиш пайтида самара бериши мумкин.

Бундай тезис учун диққатга сазовор асосни Швейцариядаги судлардан бири топди. Сотувчи таклиф юборганлигининг тасдиқланиши, кейин эса харидорнинг жавоб бермаганлиги Конвенция 9-моддасининг 1-бандида баён этилган тушунчага мувофиқ келувчи одатнинг ифодаси деб топилди. Суд томонлар ушбу одатни олдиндан келишилган усулда қўллаганликларини, бундай маъқуллаш хусусиятларини олдиндан билган ёки билишлари лозим бўлганлигини тан олди (1992 йил 21 декабрдаги суд иши. Civil CoUrt of Baset Stadt, P4 1994/238).

Конвенция 14-моддасининг 2-банди номаълум доирадаги шахсларга қаратилган таклифларни тартибга солади, яъни таклиф сифатидаги оммавий офертани назарда тутлади. Шу йўл билан Конвенция 14-моддасининг 1-бандидаги таклиф эгаларига оид қаттиқ талаблар бироз юмшатилади, оферта йўлланган шахс уни қабул қилиб олиши билан у кучга киради (Конвенция 15-моддасининг 1-банди).

Шартнома тузиш тўғрисидаги таклиф (оферта) амалий аҳамият касб этадиган имкониятдаги уч хил вазият қуйидагилардир:

– таклифни юбориш;

– таклифнинг мазмуни билан танишиб чиқиш;

– таклифнинг адресатга етиб бориши.

Бунда Конвенцияда сўнгги нуқтаи назарга амал қилинган.

Оферта ҳам бекор қилиниши (Конвенция 15-моддасининг 2-банди) ёки қайтариб олиниши (Конвенция 16-моддасининг 1-банди) мумкин.

Конвенция таклиф маъқуллангунига қадар қайтариб олиниши кераклиги ҳақидаги доктрина билан уни муайян вақт давомида қайтариб олиб бўлмаслиги ҳақидаги

доктриналар ўртасидаги оралиқ мавқени эгаллайди. Умумий қоидага кўра, офертани қайтариб олиш мумкин. Аммо бунга ҳамкор ўз розилигини билдиришидан аввалгина йўл қўйилади.

Оферта унинг қабул қилиниши учун муайян муддат белгилангани ҳолда ёки қатъий эканлиги аён этилгани ҳолда эълон қилинган бўлса, уни қайтариб олиш мумкин эмас. Шунингдек, шахснинг юборилган офертасини қайтариб олинмайдиган, деб ҳисоблайдиган ҳолларда ҳам оферта чақириб олинishi мумкин эмас. Ҳатто қайтариб олинмайдиган оферта ҳам, башарти у рад этилса ва бу ҳол оферентга маълум бўлса, ўз кучини йўқотади (Конвенциянинг 17-моддаси).

Шартнома тузиш пайтида, айниқса, олди-сотди шартномаларини тузиш пайтида офертага розилик билдирилиши, шу билан бирга, қўшимча ёки бошқа шартларнинг баён этилиши билан боғлиқ муаммолар юзага келиб туради. Конвенцияга кўра, қўшимча ва бошқа шартлар оферта шартларини жиддий тарзда ўзгартириб юбормаса, унга берилган акцепт сифатида қабул қилинади. Аммо оферент бундай таклифларга ўз эътирозини баён этган ҳоллар бундан мустасно, башарти оферент шундай эътирозларини дарҳол билдирмаган бўлса, акцептант таклиф қилган шартларда шартнома тузилган деб ҳисобланади (Конвенциянинг 19-моддаси).

Агарда қўшимча ва бошқа шартлар оферта шартларини тубдан ўзгартириб юборадиган бўлса, у ҳолда офертага берилган жавобнинг ўзи қарши оферта бўлиб ҳисобланади ва шартнома тузилиши учун у қабул қилинган бўлиши лозим.

Товар баҳоси, тўлов усули, миқдори ва сифати, етказиб бериш жойи ва муддати, томонлардан бирининг жавобгарлик ҳажми, низоларнинг ҳал этилишига оид қўшимча ва бошқа шартлар оферта шартларини тубдан ўзгартирувчи шартлар қаторига киради.

Конвенция 18-моддасининг 2-бандидаги қоидалардан истиснолар Конвенциянинг 21-моддасида назарда тутилган. Унга кўра, кечикиб етиб келган акцепт оферент дарҳол акцептантга хабар берган ҳолдагина ўз кучини сақлаб қолиши мумкин. Акцепт ҳам бекор қилиниши мумкин, аммо бунинг учун бекор қилиш ҳақидаги хабар оферент муайян ҳаракатларни қилгунигача қадар етиб борса, кучда бўлган ҳисобланади (Конвенциянинг 22-моддаси).

Конвенциянинг 23-моддасига биноан, акцепт Конвенция қоидаларига кўра кучга кирган пайтдан бошлаб тузилган ҳисобланади. Шу билан бирга, Конвенция шартноманинг тузилиш жойини ҳал этолмайди.

Ниҳоят, конвенция музокаралар йўли билан шартномалар тузиш масаласини тартибга солмайди, аммо шу йўл билан шартнома тузиш халқаро амалиётда тобора кенг тарқалиб бормоқда.

Айни пайтда, музокаралар йўли билан тузиладиган шартномаларга Конвенция қоидаларини татбиқ этиш мумкинлиги истисно этилмайди. Бундай ҳулосага Конвенция 6-моддасининг мазмуни билан танишиб келиш мумкин. Ушбу моддада томонларнинг ўзаро муносабатларида автономиянинг тан олинishi баён этилади, шартнома тузиш усулини танлаш эркинлиги эътироф этилади. Конвенциянинг 11-моддаси шартнома шаклига алоҳида талаблар қўймайди. Шартнома томонлар ўз эркини мустақил равишда билдириш орқали тузилиши мумкин.

Конвенция 29-моддасининг 1-бандига кўра, шартнома томонлар ўртасидаги оддий келишув йўли билан ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин (агар шартномада бошқача қоидалар назарда тутилмаган бўлса).

Халқаро олди-сотди шартномаси юзасидан томонларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларига оид халқаро-ҳуқуқий қоидалар Вена конвенциясининг III қисми (25–88-моддалари)да баён этилган.

Конвенциянинг 25-моддасида "шартноманинг жиддий равишда бузилиши" тушунчаси келтирилган бўлиб, унга кўра, шартномада белгиланган мажбуриятларнинг бузилиши иккинчи томонга у шартнома тузиш туфайли кўзлаган даромадни олиш имкониятидан батамом маҳрум этадиган даражада зарар етказса, шартномани ана шундай

бўзиш жиддий равишда бўзиш деб баҳоланади. Айбдор томон бундай жиддий оқибатлар юз беришини билмаган ҳамда ана шундай оқилона шароитларда бошқа ҳар қандай шахс ҳам оқибатларини кўриши мумкин бўлмаган ҳоллар бундан мустаснодир.

Шу туфайли Конвенцияда шартноманинг жиддий равишда бузилиши оддий бузилишидан фарқланади. Шартнома жиддий равишда бузилган ҳоллардагина кредитор Конвенцияда назарда тўтилган жазо чораларидан (Конвенциянинг 46, 49, 51-моддаларида – харидорга, 64-моддасида эса – сотувчига ана шундай имконият назарда тўтилган) фойдалана олади.

Шартномани жиддий бўзиш туфайли юз берган зарар томонлардан бирини шартнома тузишдан кўзлаган мақсадининг амалга оширилишидан жиддий равишда маҳрум этганми-йўқми, деган саволга жавоб беришда ишнинг аниқ ҳолатлари, хусусан, шартнома тузиш мақсади, шартноманинг хусусияти, мажбуриятларнинг ва мажбуриятларининг хусусиятлари ҳисобга олиниши лозим. "Зарар" тушунчаси Конвенцияда кенг талкин этилади ҳамда кредиторнинг мол-мулкига етказилган реал зарарни ҳам, шунингдек, бой берилган даромад ва маънавий зарар ўрнининг қопланишини ҳам ўз ичига олади.

Мажбуриятни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик туфайли юз бериши мумкин бўлган зарар юзасидан масъулият қарздорнинг зиммасида бўлади. Бундан шундай ҳулоса чиқадики, зарурат туғилганида зарар юз бериши мумкинлигини олдиндан кўриб бўлмаслигини исботлаш мажбурияти қарздорнинг зиммасида бўлади.

Юз берган зарарни олдиндан кўра билиш мумкин ёки мумкин эмаслигини баҳолаш айти шу вазиятда қарздорнинг ўрнида бошқа шахс бўлганида зарарли оқибатнинг олдини ола билармиди, деган саволга жавоб ахтариш орқали амалга оширилади. Табиийки, юз берган зарар шартноманинг бажарилмаслиги билан бевосита сабабий боғланишда бўлмоғи лозим.

Сотувчининг асосий мажбуриятлари маҳсулотни етказиб бериш, товарга оид барча ҳужжатларни, унга бўлган мулкӣ ҳуқуқларни шартнома шартлари ҳамда конвенцияга мувофиқ топширишдан иборат бўлади.

Конвенцияда сотувчи ўз мажбуриятларини қачон, қаерда ва қандай қилиб бажариши лозимлиги тўғрисидаги зарур қоидалар шартноманинг ўзида бўлмаганида фойдаланишга мўлжалланган қўшимча тартиблар назарда тўтилган.

Конвенцияда товарнинг сифатига қўйиладиган ва сотувчига юклатиладиган бир қатор мажбуриятлар белгиланган. Умуман олганда, сотувчи шартномада кўрсатилган миқдор, сифат ва хусусиятларга эга товарларни белгиланган ўрам ва идишларга жойланган ҳолда етказиб бериши лозим (Конвенциянинг 35-моддаси). Ушбу мақсадда товарнинг шартнома шартларига мувофиқ эканлигини аниқлашда қуйидаги саволларга жавоб олиниши талаб этилади:

– мазкур товар одатда фойдаланиладиган мақсадда фойдаланиш учун яроқлими?
– шартнома тузиш пайтида сотувчига маълум қилинган махсус мақсадларга мувофиқми?

– сотувчи харидорга тақдим этган намунага мос келадими?

– ушбу товарлар учун белгиланган ўрам ва идишларга жойлаштирилганми?

Конвенциянинг 36-моддасига кўра, сотувчи таваккалчиликнинг харидорга ўтиши пайтида мавжуд бўлган номувофиқлик учун, ҳатто агар ушбу номувофиқлик фақат кейинчалик аниқланса ҳам, шартнома ва Конвенция бўйича товарларнинг ҳар қандай номувофиқлиги учун жавоб беради.

Сотувчи, шунингдек, товарга нисбатан таваккалчилик сотувчидан харидорга ўтганидан кейин пайдо бўладиган ва унинг ҳар қандай мажбуриятни бўзишининг оқибати ҳисобланган, номувофиқлик учун чунончи у ёки бу муддат давомида товар оддий мақсадлар учун ёки бирор-бир аниқ мақсадлар учун яроқли бўлиб қолишининг ёхуд келишилган сифатлар ёки хоссалар сақланиб қолишининг ҳар қандай кафолати бузилиши товарнинг исталган номувофиқлиги учун ҳам жавоб беради.

Конвенция нормалари гуруҳларидан бири товарларни халқаро миқёсда олиш-сотишда алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу нормалар сотувчининг зиммасига бошқа шахслар ҳуқуқидан бутунлай ҳоли бўлган, шу жумладан саноат ёки интеллектуал мулк сифатида ҳам бошқа шахслар ҳуқуқларидан ҳоли бўлган товарларни топшириш мажбуриятини юклайди (Конвенциянинг 42-моддаси).

Сотувчининг сифатли маҳсулот етказиб бериш мажбурияти масаласида Конвенцияда сотувчининг зиммасига товарларни кўздан кечириш мажбурияти ҳам юкланади (38-м).

Сотувчи товарда аниқланган нуқсонлар, шартномага номувофиқликлар ҳақида улар аниқлангач оқилона муддатларда, аммо товар амалда топшириб бўлингач икки йил ичида аниқланса (агар бу муддат кафолат муддатига тўғри келса) харидорни хабардор қилиши лозим (Конвенциянинг 39-моддаси).

Агар сотувчи ушбу ҳолатлар мавжудлигини билган ёки билиши лозим бўлган, аммо бу ҳақда харидорни хабардор қилмаган бўлса, юқорида сўз юритилган ҳолатлар (Конвенциянинг 36 ва 39-моддалари)ни баҳона қилиши мумкин эмас. Бинобарин, қасддан ҳаракат қилган сотувчи товардаги нуқсонлар ҳақида кечиқиб хабар топганлигини баҳона қилолмайди.

Харидор сотувчига мажбуриятни бажариши учун қўшимча оқилона муддат белгилаши мумкин (Конвенция 47-моддасининг 1-банди). Германиядаги судлардан бири бундай қоидаларга таянган ҳолда 1990 йил 24 апрелдаги қарорида товарни қабул қилишдан бош тортиш ҳолатини шартномадан четга чиқиш деб, тан олмас экан, харидор шартномани бажариш учун қўшимча муддат белгилаганлигини кўрсатиб ўтган (Amtsgericht Oldenbyrginin Holstein, 5C73/84) шундай қарор қабул қилар экан, қўшимча муддатлар белгиланмаслиги оқибатида жавобгар томонда биргина ҳуқуқ – товон талаб қилиш ҳуқуқи сақланиб қолаётганлигини кўрсатган (16 U 11993-иш).

Конвенция 49-моддасининг 1-бандига кўра, харидор:

а) агар сотувчининг шартнома ёки мазкур Конвенцияда белгиланган мажбуриятларидан исталган бирини бажармаслиги шартноманинг жиддий равишда бузилишига олиб келса; ёки

б) товар етказиб берилмаган тақдирда, агар сотувчи, 47-модданинг 1-бандига мувофиқ, харидор белгилаган қўшимча муддат давомида товарни етказиб бермаса ёки у бундай тарзда белгиланган муддат давомида етказиб беролмаслигини маълум қилса, шартномани бекор қилиш тўғрисида баёнот бериши мумкин.

Ана шундай ҳимояланиш ҳуқуқларига тенг келадиган ҳуқуқий воситалар Конвенциянинг 64-моддасида сотувчига нисбатан ҳам назарда тутилган.

Нихоят, Конвенциянинг 50-моддасига кўра, товар шартномага мувофиқ бўлмаса, ҳақи тўланган-тўланмаганидан қатъи назар, харидор унинг нархини тегишли шартнома бўйича товар ўша пайтда эга бўлган қийматга мутаносиб равишда пасайтириши мумкин. Бироқ сотувчи аниқланган нуқсонларни бартараф этса ёки уларни сотувчи бажаришини рад этса, харидор нархни пасайтира олмайди.

Товарнинг белгиланган талабларга мослиги масаласида эътирозлар билдириш шартларидан бири – бундай талабларнинг ўз вақтида баён этилишидир. Конвенция 39-моддасининг 1-бандига кўра, агар харидор номувофиқлик хусусиятини аниқланганидан ёки аниқлаши керак бўлганидан кейин зарур муддатда сотувчига бу тўғрида маълумотнома битилган билдиришномани бермаса, харидор товарнинг номувофиқлиги юзасидан эътироз қилиш ҳуқуқини йўқотади.

Конвенциянинг 43-моддасида ҳам шунга ўхшаш тартибга солиниш ҳолатлари белгиланган.

Ушбу қоида нисбатан бой суд амалиётига асосланади. Германиядаги суд ишларининг бирида кўрсатиб ўтилишича, товар жойида қабул қилиб бўлинганидан сўнг орадан 7 кун ўтганидан кейин унинг шартномага номувофиқлиги ҳақида талаб билдирилганлиги сабабли, харидор товар нархининг пасайтирилишини талаб қилиш

хукукидан маҳрум бўлган (Oberslandesgericht Dusseldorf, 17 U 82/93. Шунга ўхшаш кўрсатмалар 1992 йил 27 апрелдаги суд ишида ҳам кўрсатилган. Landgericht Baden-Baden 4 O 113/90).

Бошқа суд иши бўйича эса даъвогарга товар нархини пасайтириш мажбурияти юклатилган, чунки товардаги нуқсонлар ҳақида жавобгар хабар берган бўлса-да, даъвогар уларни бартараф этишдан бош тортган (1992 йил 27 апрелдаги суд иши. Тицино Контонлиги).

Германиядаги суд ўзининг 1989 йил 3 июлдаги қарорида сотувчига юборилган хабарномада товарнинг нуқсонлари аниқ кўрсатиб берилмаганлиги туфайли ушбу нуқсонларни далил қилиб келтириш хукукидан маҳрум бўлганлигини кўрсатди (Ladericht Munchen/НКО 3726/89, шунингдек, Ladgericht Stuttgart. 1989 йил 31 августдаги №2 KfH 97/89-сонли суд иши).

Худди шу тарзда Венгрия савдо-саноат палатаси қошидаги суд ҳам харидор товар номувофикликлари ҳақида батафсил баён этмаганлиги сабабли товар нархини тўлаши лозим, деган қарорга келган (Конвенция 39-моддасининг 1-банди), (1995 йил 5 декабрдаги UI/9431-сонли суд иши).

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, зарарни қоплатиш ҳимояланишнинг ҳукукий воситаларидан бири бўлиб, унинг бошқа воситалари билан бир қаторда қўлланилиши мумкин.

Конвенциянинг 74-моддасига мувофиқ, томонлардан бири шартномани бўзганлиги учун кўриладиган зарар шартнома бузилиши оқибатида бошқа томон кўрган зарарга тенг миқдорни ташкил этади (бой берилган фойда ҳам шулар жумласига киради). Қопланадиган зарар миқдори шартномани бўзган томон шартномани тузиш пайтида ўз мажбуриятлари доирасида олдиндан кўрсатган зарар миқдоридан ортиб кетмаслиги лозим.

Конвенциянинг 75 ва 76-моддаларида зарарни қоплаш йўлларини аниқлашнинг муқобил усуллари назарда тўтилади. 75-моддага кўра, зарарнинг қопланишини талаб қилаётган томон товарнинг шартномада белгиланган нархи билан унинг ўрнига бошқа товар сотиб олингандаги нархи ўртасидаги фарқни, шунингдек, ҳар қандай қўшимча зарарнинг қоплаб борилишини талаб қилишга ҳақли бўлади. Конвенциянинг 76-моддасида зарарнинг жорий баҳоларда қопланиши белгиланган.

Ҳакамлар суди, юқорида келтирилган қоидаларга кўра, даъвогар ишнинг судда кўрилиши билан боғлиқ (адвокат хизмати учун қилинган) ҳаражатларнинг ҳам зарар сифатида қоплаб берилишини талаб қилишга ҳақли эканлиги тўғрисида қарор чиқарди (1996 йил 21 июндаги қарор. Schiedsgericht der Handelckammer Hamburg).

Германиядаги суд ўзининг 1991 йил 16 сентябрдаги қарорида ишлаб чиқарувчининг виндикация агентлигини ишга жалб этилганлиги билан боғлиқ ҳаражатларни қоплаш ҳақидаги талабини рад этар экан, агентлик кредиторга қараганда самаралироқ воситаларни қўллай олсагина, ушбу воситалар лозим восита ҳисобланади, деган фикрни баён этди (Landgericht Frankfurt a.M. 3/11 03/S1).

Конвенциянинг 77-моддасига кўра, шартнома бузилганлигини далил қилиб келтираётган тараф, зарарни, шу жумладан бой берилган даромадни камайтириш учун ушбу вазиятда оқилона ҳисобланадиган тадбирларни кўрган бўлиши лозим. Агар бу мажбурият бажарилмаса, шартномани бўзган томон қопланиши талаб қилинаётган зарар миқдорини шунга мутаносиб тарзда пасайтиришни талаб қилиши мумкин бўлади.

Агар жавобгар томон, ўз мажбуриятининг бажарилмаслиги у назорат қила олмайдиган тўсқинлик туфайли келиб чиққанлигини ва шартномани тузишда ушбу тўсиқ ҳисобга олинишини, ёхуд мазкур тўсиқ ёки унинг оқибатларининг олди олиниши ёки бартараф этилишини кўтиш оқилона эмаслигини исботлаб берса, ўз мажбуриятларини бажармаганлиги учун жавобгар бўлмади (Конвенция 79-моддасининг 1-банди).

Ушбу истисно, шунингдек, шартномани бажариш учун жалб этилган бошқа шахс уни бажармай қолган ҳоллар учун ҳам татбиқ этилиши мумкин (Конвенция 79-

моддасининг 1-банди).

Юқорида келтирилган қоида форс-мажор ҳолатларнинг мослашувчан тузилишини вужудга келтиради. Бундай мослашувчанлик шундан иборатки, форс-мажор ҳолатлар туфайли юз берган воқеа шартномани бажармаган томон ушбу воқеани олдиндан кўра олганми, олдини олиши мумкин бўлганми, бу воқеа оқибатларини бартараф эта олганми, деган саволларга жавоб бериши орқали баҳоланади, чунки форс-мажор ҳолатлар субъектив хусусиятга эгадир.

Юқоридагиларга қўшимча равишда Конвенциянинг 80-моддасида бир томон бошқа томоннинг мажбуриятни бажармаслигини ушбу бажармаслик биринчи томоннинг ҳаракатлари ёки нуқсонлари туфайли келиб чиққан даражада далил қилиб келтира олмайди деб, кўрсатиб ўтилган (*Venire Contra proprium factum*).

Конвенциянинг 80-моддасида шартноманинг бажарилишида унинг томонлари ўзаро ёрдам беришлари лозимлиги принципи маъқулланган.

Конвенциянинг 71-моддасига мувофиқ, башарти шартнома томонларидан бирига шартнома тузилганидан сўнг иккинчи томон ўз мажбуриятларининг асосий қисмини бажара олмаслиги ёки ушбу томон имкониятларининг чекланганлиги, тўловга қобилият-сизлиги ёки шартномани бажаришга тайёргарлик кўриш жараёнидаги хулқ-атвори шартноманинг тўлиқ бажарилишига шубҳаланиш учун асос бўлса, у ҳолда бу томон ижронинг ўзига тегишли қисмини тўхтатиб туриши мумкин.

Шартномани бажаришни тўхтатувчи томон, бу томон товар жўнатилгунча ёки жўнатилганидан қатъи назар, бу ҳақда дарҳол иккинчи томонга маълум қилиши ва агар бошқа томон ўз мажбуриятлари бажарилишига етарлича қафолат берса, уни бажаришни давом эттириши керак.

Агар шартнома бажарилиши учун белгиланган санагача томонлардан бири шартномани жиддий равишда бўзиши аниқ бўлса, бошқа томон уни бекор қилиш ҳақида баёнот бериши мумкин.

Агар вақт имкон берса, шартномани бекор қилиш режаси ҳақида баёнот бермоқчи бўлган томон бошқа томонга ўз мажбуриятлари бажарилишининг етарли қафолатини бериш учун бошқа томонга мақбўл билдиришнома юбориши керак. Конвенциянинг 73-моддасида нуқсонли товарлар бир неча марта такроран юборилган тақдирда шартномани бекор қилиш мумкинлиги белгиланган.

Вена конвенцияси шартноманинг ҳар икки томони зиммасига иккинчи томонга тегишли бўлган товарнинг хавфсизлигини таъминлаш мажбуриятини юклайди. Бу мажбурият халқаро савдо муносабатларида алоҳида аҳамиятга эга, томонлардан бири бошқа давлат ҳудудида бўлган ҳолат учун бу айниқса муҳимдир. Муайян ҳолларда ихтиёрида товар бўлган томон товарни сотиши мумкин ва баъзан бунга мажбур ҳам бўлади. Товарни сотиб юборган томон тушган пулдан товар хавфсизлигини таъминлаш йўлидаги харажатларни қоплаш мақсадида оқилона ҳажмларда олиб қолиши, қолган сумма доирасида иккинчи томон билан ҳисоб-китоб қилиши лозим бўлади.

Шартноманинг бекор қилиниши зарарлар ундирилишига бўлган ҳуқуқ сақланиб қолган ҳолда, ҳар икки томонни шартномада кўрсатилган мажбуриятлардан озод қилади.

Шартноманинг бекор қилиниши низоларни ҳал қилиш тартибига ёки томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига тегишли бўлган қоидаларга дахл қилмайди. Шартномани тўлиқ ёки қисман бажарган томон ўзига тўланган пулни қолдиришни талаб қилишга ҳақли бўлади. Агар томонларнинг ҳар иккиси бир-бирига муайян нарсаларни қайтариши лозим бўлса, у ҳолда бу мажбурият бир вақтнинг ўзида амалга оширилмоғи лозим.

Конвенция 82-моддасининг 2-бандида агар харидор товарни олган ҳолатида қайтара олмаса, шартномани бекор қилиш ёки сотувчидан товарни алмаштиришни талаб қилиш ҳуқуқини йўқотади.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам шартномани бекор қилиш ҳуқуқидан ёки етказиб берилган товар ўрнига бошқа товар берилишини талаб қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлган харидор, Конвенциянинг 82-моддасига мувофиқ, ҳуқуқий ҳимояланишнинг барча воситаларини

ўзида сақлаб қолади.

Венгрия савдо-саноат палатаси ҳакамлар судининг фикрича, форс-мажор ҳолатлари туфайли кўрилган зарар учун товар билан боғлиқ равишдаги хатар юз берган томон жавоб беради (1996 йил 10 декабрдаги суд иши. ИВ 9601/74).

Россия Федерацияси савдо-саноат палатаси қошидаги Халқаро тижорат ҳакамлар суди товар ишлаб чиқарувчи томоннинг товарни етказиб беришдан бош тортиши харидорни жавобгарликдан озод қилиш учун етарли асос ҳисобланмаслиги туфайли, жавобгар (харидор) ўзини жавобгарликдан озод қилувчи ҳолатлар мавжудлигини исботлаб бера олмайди, деб тан олди.

Жавобгар мажбуриятни бажармаслиги ўзига боғлиқ бўлмаган сабаблар туфайли юз берганлигини, унинг олдини олиш имконияти бўлмаганлигини исботлаб бериши мумкин (1995 йил 16 мартдаги №155, 1994 суд иши).

Шу суднинг ўзи 1995 йил 17 октябрдаги қарорида (123/1992-сонли қарор) томонларнинг етарли валюта маблағига эга эмаслиги уларни жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлувчи форс-мажор ҳолат деб ҳисобланмаслигини кўрсатди.

Ўз мажбуриятларини бажармаган томон ўзига халал бераётган ҳолатлар ва уларнинг мажбуриятни бажаришга салбий таъсири тўғрисида иккинчи томонни хабардор қилиши лозим (Конвенция 79-моддасининг 4-банди).

Товарнинг йўқолиш ёки нобуд бўлиш хавф-хатари қайси пайтдан бошлаб сотувчидан харидорга ўтишини тўғри белгилаш халқаро миқёсда тузилган товарларни олиш-сотиш шартномаларида жуда катта аҳамиятга эга бўлади. Томонлар ушбу масалани шартномада ёки намунавий савдо тушунчалари (масалан, INCOTERMS) қоидаларидан фойдаланган ҳолда аниқ белгилаб олишлари мумкин. Шунга қарамай, шартномада бунга (савдо тушунчаларига) оид келишувларни назарда тутмайдиган кўп учрайдиган вазиятлар учун Конвенцияда тегишли тартиб-қоидалар назарда тўтилган (Конвенциянинг 67-моддаси). Яъни агар олди-сотди шартномасида товарни транспорт воситаларида ташиш назарда тўтилган бўлиб, сотувчи уни шахсан харидорга муайян жойда топшириши белгиланмаган бўлса, сотувчи товарни биринчи ташувчига – транспорт корхонасига топширган пайтдан бошлаб товарнинг нобуд бўлиш ёки йўқолиш хавфи сотувчидан харидорнинг зиммасига ўтади. Агар товар сотувчи аниқ белгилаган жойда харидорга топширилиши лозим бўлса, товар ушбу жойда ташувчига топширилган пайтдан бошлаб хатар сотувчига ўтган ҳисобланади.

Кўпинча шартнома турдош (индивидуаллаштирилмаган) товарларга тааллуқли бўлади. Шу сабабли товар харидор ихтиёрига топширилгунига қадар ажратилиши (индивидуаллаштирилиши) лозим бўлади. Ўшангача товарнинг йўқолиш хавф-хатари сотувчида бўлади ва харидорга ўтмайди.

Вена конвенциясида шартноманинг бажарилиш муддати келишидан олдинроқ томонлардан бирининг ўз мажбуриятларини жиддий равишда бажара олмаслиги ёки шартнома шартларини қўпол равишда бўзиб бажариши аён бўлиб қоладиган вазиятлар учун мўлжалланган нормалар назарда тўтилган. Конвенцияда бундай ҳоллар томонлардан бири шартнома ижросини кечиктириб турадиган, шартнома эса ушбу томон шартномадан четга чиқиши ҳақида маълум қилгунча амал қилиб турадиган вазиятлардан фарқланади.

Товарларни халқаро миқёсда олиш-сотиш шартномаларини халқаро-ҳуқуқий тартибга солувчи асосий ҳужжат Вена конвенцияси бўлса-да, аммо ушбу муносабатларни тартибга солишга қаратилган бошқа бир қатор халқаро-ҳуқуқий нормалар мавжудлиги ёдда тутилмоғи лозим. Булар қаторига аллақачон тарқаб кетган бўлса-да, собиқ социалистик давлатларнинг Иқтисодий ўзаро ёрдам кенгаши (ИЎЁК) ўша пайтларда қабул қилган ва муайян ҳолларда айрим давлатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларда қўлланиб келаётган (масалан, Россия Федерацияси ва Хитой Халқ Республикаси ўртасида) маҳсулот етказиб беришнинг умумий шартлари, бошқа бир қатор ҳуқуқий ҳужжатлар киритилиши мумкин.

Булардан ташқари, халқаро шартномаларни ифодаловчи "халқаро қонунчилик"

ҳужжатларидан мустақил равишда халқаро олди-сотди шартномаси муносабатларининг тартибга солинишида томонлар учун қоидага айланиб қолиши мумкин бўлган турли-туман намуналар ва намунавий шакллар муҳим ўрин тутиши мумкин. Бу ўринда мисол тариқасида 1994 йилда UNIDROT қабул қилган "Халқаро савдо шартномалари" нинг принципларини ёки БМТнинг Европа Иқтисодий Комиссияси ишлаб чиққан турли товарлар (масалан, машина ва ускуналар)ни экспортга етказиб беришнинг умумий шартлари (188 ва 574-сонли ҳужжатлар), контрактларининг умумий шартларини келтириш мумкин. Улар жумласига яна ускуналарни экспортга сотиш ва монтаж қилишнинг умумий шартлари (188-Ф ва 574А-ҳужжатлар), кўплаб ишлаб чиқариладиган металл буюмлар экспорт-импорт савдосининг умумий шартлари кабиларни ҳам киритиш мумкин.

Муомалада савдогарлар ва ишлаб чиқарувчиларнинг турли ташкилотлари тайёрлаган контрактларнинг турли-туман намуналари учрайди (масалан, дон, табиий маҳсулотлар кабилар бўйича). Бундай ташкилотларнинг энг машҳурлари қаторига Британия жун конфедерацияси, Лондон какао ассоциацияси, Ўсимлик ёғлари, уруғ ва мой ассоциациялари федерацияси (FOSFA), Ем-хашак ва дон бўйича савдо ассоциацияси (GAFTA), Металлар бўйича Лондон биржаси ва бошқаларни киритиш мумкин.

Ниҳоят, товарлар олди-сотдисини халқаро миқёсда тартибга солувчи манбалар ҳақида гап кетганида Халқаро савдо палатаси эълон қиладиган ҳужжатларни кўрсатиб ўтмаслик мумкин эмас. Бунда, энг аввало, савдо атамаларини шарҳлаш бўйича халқаро қоидалар (ИНКОТЕРМС) (сўнгги таҳрирдагиси Халқаро савдо палатасининг 1990 йилги 460-нашрида эълон қилинган) махсус таъкидланмоғи лозим.

Ўзбекистон Республикасида олди-сотди шартномаларига оид муносабатлар миллий фуқаролик қонунчилиги билан батафсил тартибга солинган. Бунда, айниқса, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг нормалари кенг қамровли ва асосий манба бўлиб ҳисобланади (29-боб, 386–511-моддалар).

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 7-моддасида Ўзбекистон Миллий ҳуқуқ тизими учун универсал бўлган принцип назарда тўтилган бўлиб, у олди-сотди шартномаси билан тартибга солинадиган муносабатларга ҳам дахлдордир.

Ушбу моддада айтилишича, "агар халқаро шартномада ёки битимда фуқаролик қонун ҳужжатларидагига қараганда бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома ёки битим қоидалари қўлланилади".

Хулоса

Ўзбекистон Республикаси билан яқиндан амалий алоқа ўрнатмоқчи бўлган давлатлар ва юридик шахсларнинг сони йилдан йилга тобора ошиб бормоқда, Ўзбекистон ҳудудига ташриф буюрувчи жисмоний шахсларнинг сони ҳам борган сари кўпаймоқда. Халқаро алоқаларнинг кенгайиши натижасида суд, арбитраж, нотариат, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этувчи ва бошқа давлат органлари ўз фаолиятларида халқаро хусусий ҳуқуқнинг мураккаб муаммоларига дуч келмоқдалар, коллизия нормалар ва уларни қўллаш билан боғлиқ қоидалар шундай мураккаб ва муҳим муаммолардан ҳисобланади.

Тадқиқот давомида халқаро хусусий ҳуқуқда олди-сотди муносабатларини ўрганар эканмиз, қуйидаги хулоса ва фикрларга эга бўлдик:

- Ташқи иқтисодий шартномадаги ҳуқуқ ва мажбуриятлар, битимнинг мазмунини тарафлар келишган ҳолда белгилайди, шунинг учун амалиётда битимнинг шартларини аниқ ва равшан белгилаб олиш, тарафларнинг жавобгарлигини ҳамда бошқа шартларини аниқлаштириб олиш зарур. Миллий қонунчилик меъёрларидаги маълум бир фарқлар, шунингдек тарафларнинг ҳуқуқни белгилашдаги қийинчиликлари, тарафлар томонидан ўзаро муносабатларни битимда белгилаб олишга имкон беради. Бу эса ўз навбатида шартномани имзолашдаги келишувларнинг мураккаблашишига сабаб бўлади. Юқоридаги сабаблар туфайли халқаро олди-сотди соҳасида бир қанча моддий ҳуқуқий меъёрларнинг қабул қилинишини тақозо этади;

- халқаро хусусий ҳуқуқ доирасидаги олди-сотди муносабатларида коллизия нормаларни шарҳлаш ва қўллаш масаласини таҳлил этсак, шуни айтиб ўтиш керакки, коллизия нормаларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

қонун чиқарувчининг иродасини изҳор этиш (ёки билдириш) усули бўйича императив ва диспозитив.

Бошқа фуқаролик-ҳуқуқий нормалар каби коллизия нормалар ҳам ёки императив (мажбурий) ёки диспозитив характерга эга бўлади. Сўнги ҳолда тарафлар улар ўртасидаги муносабатларга нисбатан бошқа принципдаги ҳуқуқ қўлланиши тўғрисида келишиб олишлари мумкин.

Савдо-сотик шартномаси, мулк ижараси, лицензия шартномаси, сақлаш, комиссия, топшириқ, юк ва йўловчилар ташиш, транспорт экспедицияси, суғурта, кредит шартномалари, ҳадя шартномаси, кафолат шартномаси, гаров шартномаси ва ҳоказо каби ташқи иқтисодий битимлар борасида тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига нисбатан қўлланивчи барча коллизия нормалар диспозитив характерга эгадир.

Императив коллизия нормаларга мисол қилиб, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1191-моддасини келтириш мумкин: «Чет эл иштирокидаги юридик шахсни тузиш тўғрисидаги шартномага нисбатан юридик шахс таъсис этилган мамлакат ҳуқуқи қўлланилади».

Боғланишлар сонига кўра бир хил маъноли ва муқобил (кумулятив) нормалар. Кўп ҳолларда коллизия нормалар битта боғланишга эга. Аммо гоҳида уларда икки ёки ундан ортиқ боғланишлар бўлиб, улар бошқа мамлакатлар ҳуқуқига ҳавола қилади ва альтернатив ёки кумулятив бўлишлари мумкин. Биринчи қарашда бундай мураккаб ҳуқуқий ечим қулайроқ ва адолатлироқ тартибга солиш тизимини вужудга келтиради, бу эса ўз ўрнида ваколат олувчи шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиб, унинг учун афзал бўлган мамлакат ҳуқуқига таяниш имкониятини беради.

Альтернатив боғланишлар кўп мамлакатлар ҳуқуқи томонидан деликт мажбуриятларга нисбатан қўлланилади, деликт мажбуриятлар эса, ўз ўрнида, жабрланувчи ихтиёрига кўра зарар етказилган жой ҳуқуқига ёки ҳуқуқбузарлик содир этилган жой ҳуқуқига бўйсунди³⁷. АҚШ таълимотида бу ҳолларда тўртта боғланишдан фойдаланиш тавсия этилади: юқорида кўрсатилган иккита боғланишдан ташқари

³⁷ Венгрия Халқаро хусусий ҳуқуқ тўғрисидаги Қонунининг 32-параграфи, Швейцария Халқаро хусусий ҳуқуқ тўғрисидаги Қонунининг 133-параграфи).

тарафларнинг манзили (миллати) ва тарафлар ўртасидаги муносабатлардаги оғирлик марказининг жойи, яъни бу муносабатлар кўпроқ содир бўладиган ҳудуд³⁸.

Бизнинг қонунчилигимизда бундай альтернатив боғланишлар қўлланилмайди, аммо кумулятив характердаги боғланишлар мавжуд. Бундай ҳолларда ечилаётган масалани икки ёки ундан ортиқ давлатларнинг ҳуқуқига ҳавола этишга йўл қўйилади. Аммо бунда ҳавола этиш техникаси — ўзгача. Кумулятив боғланишлар ҳам манфаатдор тарафларни янада тўлиқ ҳуқуқий муҳофаза билан таъминлашга қаратилган, шунинг учун улардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади. Кумулятив боғланишларга мисол қилиб Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1181-моддасини келтириш мумкин: «Битимнинг шакли у тузилаётган жой ҳуқуқига бўйсунди. Бироқ чет элда тузилган битим, агар Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқи талабларига риоя этилган бўлса, шаклга риоя этилмаганлиги туфайли ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин эмас»³⁹;

- Айрим ҳолларда амалда ташқи иқтисодий шартнома имзолаётганлар қайси мамлакат ҳуқуқини қўллаш кераклигини аниқлаб олмайдилар. Бундай ҳолларда ҳар бир тараф ўз мамлакати ҳуқуқини танлашга ҳаракат қилади, чунки улар мамлакатларида амалда бўлган ўз қонунчилик мазмунини яхшироқ биладилар. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигини қўллаш ҳақида келишиб олинмаган тақдирда, ҳеч бўлмаганда бошқа тарафга бошқа бир мамлакат қонунчилигини танлаш таклиф этилади, бундай ҳолларда иложи борича Ўзбекистон қонунчилигига яқинроқ бўлган мамлакат қонунчилигини танлаш таклиф этилса мақсадга мувофиқ бўлади.

³⁸ АҚШ Халқаро хусусий ҳуқуқ мажмуасининг 145-параграфи.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексининг иккинчи қисмига шарҳлар. III жилд. –Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси. 1998.339 б.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Рахбарий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари. -Т.: Ўзбекистон. 1995.
2. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т.5. -Т.: Ўзбекистон. 1997. Т.5.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон», 1997 йил.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: Ўзбекистон. 1998.
5. Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Миллий давлатчилик, истиқлол мафкураси ва ҳуқуқий маданият тўғрисида. -Т.: ИИВ Академияси., 1999.
6. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Т.: Ўзбекистон. 2000. Т.8.
7. Каримов И.А. «Адолат - қонун устиворлигида». Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг иккинчи чақириқ VI сессияси маърузаси, Халқ сўзи., 2001 йил 30 август.
8. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. –Т.: Ўзбекистон. 2002. Т.10.
9. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. –Т.: Ўзбекистон. 2003. Т.11.
10. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. -Т.: Ўзбекистон. 2005.
11. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари – олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 13 йиллигига бағишланган тантанали маросимда қилган маърузаси. -Т.: Ўзбекистон. 2005.
12. Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устивор вазифамиз. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. “Ўзбекистон овози”, 2006 й. 8 декабрь. 145 (27.636)-сони.
13. Каримов И.А. Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш яқунлари ҳамда 2007 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 2007 й. 13 февраль. № 31 (4184).
14. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза. 2007 йил 30 август. –Т.: Ўзбекистон, 2007.
15. Каримов И.А. Ватанамиз ва халқимизга садоқат билан хизмат қилиш – олий саодатдир. Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партияси VI қурултойидаги маъруза. 2007 йил 6 ноябрь. –Т.: Ўзбекистон, 2007.
16. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. -Тошкент.: Маънавият, 2008.
17. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.

18. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози, Ўзбекистон шароитида уни баргараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.
19. Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир: Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. –Т.: “Ўзбекистон”, 2009.
20. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш - устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 27 январ.
21. Каримов И.А. Асосий вазифамиз Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. 2009 йилнинг ялпи яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза, 2010 йил 29 январ.
22. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
23. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 19 йиллига бағишланган тантанали маросимда сўзи, “Ўзбекистон овози” газетаси, 2010 йил 1-сентябрь.
24. Каримов И.А. “Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир”, “Ишонч” газетаси, 2010 йил 8 декабрь.
25. Каримов И.А. “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”, “Халқ сўзи” газетаси, 2011 йил 22 январь.
26. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 07.12.2011 й.
27. Каримов И.А. “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”. 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.

Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон. 2011.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. “Ўзбекистон Республикаси кодекслари”. (2008 йил 1 майгача бўлган ўзгариш ва қўшимчалар билан). Тўплам. “Юрист-медия маркази” нашриёти.
3. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. “Ўзбекистон Республикаси кодекслари”. (2008 йил 1 майгача бўлган ўзгариш ва қўшимчалар билан). Тўплам. “Юрист-медия маркази” нашриёти.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Мулкчилик тўғрисида»ги Қонуни. Ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган. Т., «Адолат». 1993 йил 7 май.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида”ги қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997. 2-сон.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуни. 2000 йил 14 декабрь.
7. Ўзбекистон Республикасининг «Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида»ги Қонуни. 2000 йил 26 май.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. 7-модда. (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 йил, № 1, 10-

- модда; 2004 йил, № 1-2, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 йил, № 10, 536-модда).
9. Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Қонуни. 5-модда. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 йил, № 5-6, 91-модда; 1999 йил, № 9, 229-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 йил, 10.10. ЎРҚ-59, №-;).
10. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1992-2008.
11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари. Т., «Адолат».

Махсус адабиётлар.

1. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. 6-е изд. –М.: 2004.
2. Внешнеторговый договор купли продажи ипользование международных торговых терминов «Инкотермс-1990»//Бухгалтерский учет и налоги в торговле и общественном питании. -1999.№3.
3. Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Учебник. - М.: Изд-во Эксмо, 2005.
4. Гулямов С. С. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮИ. 2009.
5. Лунц Л.А. Курс международного частного права: В 3 т. –М.: Спарк, 2002.
6. Международные инвестиции и международные закупки / Под ред В.Е.Есипова: Учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998.
7. Международное частное право: современная практика // Под ред. М.М.Богуславского и А.Г.Светланова. –М.: 2000.
8. Международное коммерческое право. Учебник. –М.: Омега-Л, 2006.
9. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи. (2- қисм) –Т.: ТДЮИ. 2009.
10. Плотников Ю.Н.Контракт как основной документ по внешнеэкономической деятельности предприятия.//Внешнеэкономический бюллетень. -1999.-№6.
11. Покровская В.В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности: Учебник, -М.: Юрист, 2002.
12. Попова А. В. Международное частное право. Завтра экзамен. — СПб.: Питер, 2010.
13. Раҳмонкулов Ҳ.Р. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. –Т.: 1997.
14. Розенберг М.Г. Контракт международной купли-продажи. Современная практика заключения. Разрешение споров. 3-е изд. –М.: 1998.
15. Розенберг М.Г. Международная купля-продажа товаров. Комментарий к законодательству и практике разрешения споров. –М.: 2001.
16. Синецкий Б.И. Основы комерческой деятельности: Учебник. – М.: Юристь, 1998.
17. Федосеева Г.Ю. Международное частное право. Учебник. –М.: Эксмо, 2005.
18. Халқаро хусусий ҳуқуқ // Ҳ.Р. Раҳмонкулов ва бошқ. –Т.: Иқтисод ва ҳуқуқ дунёси, 2002.
19. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право: Учебник /Пер. с нем. –М.: 2001.
20. Шалашова Т.Н.Внешнеторговый контракт: правовые аспекты.//Внешнеэкономический бюллетень. – 2000. № 5.
21. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳлар. – Т.: Ўзбекистон, 2008.
22. Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексининг иккинчи қисмига шарҳлар. III жилд. –Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси. 1998.

Интернет маълумотлари:

1. “NORMA” Ахборот ҳуқуқий тизими. <http://www.norma.uz>.
2. [www. google. co.uz](http://www.google.co.uz).
3. www.kua.uz